

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Pracoviště oboru Orální historie – Soudobé dějiny

Marek Skála

**Počátky drobného podnikání a privatizace v
době ekonomické transformace 1990-1997**

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Mgr. et. Mgr Lenka Krátká PhD.**

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 29. června 2017

Marek Skála

Poděkování

Touto cestou bych chtěl především poděkovat vedoucí práce doktorce Lence Krátké za její cenné připomínky k práci a její upřímný a rovný přístup. Dále bych chtěl poděkovat všem narátorům, jež poskytli rozhovor a Adéle Herzogové za výpomoc s vytvořením jednoho narativního pramene.

Obsah

Úvod	1
1. Metodologická část	3
1.1 Metodologie a výzkumné otázky.....	4
1.2 Stěžejní témata výzkumu.....	5
1.2.1 Členění práce.....	6
1.3 Pramenná základna.....	7
1.3.1 Literatura.....	8
1.3.2 Prameny.....	12
1.3.2.1 Písemné prameny.....	13
1.3.2.2 Audiovizuální prameny.....	14
1.4 Orálněhistorický výzkum.....	15
1.4.1 Metoda sběru dat.....	15
1.4.2 Průběh orálněhistorického výzkumu.....	16
1.4.3 Výběr narátorů.....	16
1.4.4 Kontaktování narátorů.....	17
1.4.5 Průběh rozhovorů.....	18
2. Historická část	19
2.1 Perestrojka.....	20
2.2 Zhodnocení stavu československé ekonomiky na počátku transformace.....	21
2.3 Zákonné úpravy přechodu k tržní ekonomice.....	24
2.4 Období transformace 1990-1997.....	27
2.4.1 Politická transformace.....	27
2.4.2 Ekonomická transformace.....	28
2.4.3 Společenská transformace.....	30
3. Empirická část	34
3.1 Ideová východiska.....	35
3.2 Zakladatelské období.....	37
3.3 Neformální instituce.....	45
3.4 Privatizace a restituce.....	56
4. Závěr	59
Seznam zdrojů	62

Literatura.....	62
Články.....	65
Prameny.....	65
Přílohy.....	67

Abstrakt

Tato práce se zabývá obdobím ekonomické transformace v Československu, potažmo České republice mezi lety 1990-1997. Soustředí se především na proměnu myšlení, vzorců chování a hodnot v době nástupu liberálně tržního hospodářství. To zjišťuje sledováním ustavování nové podnikatelské vrstvy. Práce je řešena induktivní metodou, kdy procesy na úrovni několika jednotlivců a skupin vztahují na širší skupiny až celou společnost. Takovéto zpracování mi umožnily vedle tradičních písemných pramenů také rozhovory s účastníky tehdejších procesů. Rozhovory byly provedeny za pomoci metody orální historie. Zjištěním práce je skutečnost že konec komunistického režimu a počátek pluralitní demokracie byl změnou pouze v oblasti politiky a práva. V oblasti reálného ekonomického života to však znamenalo především legalizaci kvazitrhu, který existoval v období reálného socialismu. Z tohoto důvodu zůstávaly ve společnosti zakořeněny vzorce chování z doby minulé a měnily se jen náročným procesem a pomalu. Práce je dílčí analýzou tranzitivního období, což je historicky blízká doba a jako taková má bezprostřední dopad na naši současnost. V historické vědě se však stále jedná o období opomíjené.

Klíčová slova

Transformace, podnikání, privatizace, ekonomika, tržní hospodářství, neformální instituce

Abstract

This thesis deals with the period of economic transformation in Czechoslovakia and the Czech Republic between the years 1990 and 1997. It is focused mainly on the change in thinking, behaviour patterns and values at the onset of the liberal market economy. This is investigated through establishing a new layer of entrepreneurs. The thesis is processed using the inductive method, when some processes at the level of several individuals and groups are related to wider groups, up to the entire society. In addition to traditional written resources, this processing allowed me to interview participants of the then processes. The interviews were conducted using the oral history method. The finding of this thesis consists in the fact that the end of the Communist regime and the onset of the pluralist democracy was the change only in the area of politics and law. In the area of the real economic life, they meant, however, the legalization of the quasi-market, which had existed in the period of real socialism. For this reason, the behaviour patterns from the past remained enrooted in the society and changed only in demanding processes and slowly. The thesis is a sectorial analysis of the transition period, which is a historically close period and as such it has an immediate impact on our present days. In historical science, however, the period is still neglected.

Key words

Transformation, Business, Privatization, Economy, Market economy, informal institution

Úvod

Bylo to někdy v druhé polovině devadesátých let. Já s malým bratrem v tu dobu pobýval u dědy a babičky, poněvadž rodiče si vyšli kamsi za zábavou. V televizi běžel tehdy populární M.A.S.H¹ a já se potutelně radoval, že je již pozdě večer a já jsem stále vzhůru. V tom dědovi zazvonil telefon (mobilní!). Poté co domluvil, byla cítit nervozita - děda říkal, že volala kriminálka a že má jet identifikovat tělo. Babička ho od toho odrazovala, aby nikam nejezdil, že se ho jako jen snaží vylákat ven a pak ho vydírat nebo tak podobně, mezitím po celém domě zatahovala rolety o kterých mi vyprávěla, že vydrží i ránu sekerou. Nakonec byla pravdivá první verze, děda odjel a pozdě v noci identifikoval tělo svého v lese popraveného společníka. Tato dětská vzpomínka je dodnes v mé paměti vcelku dobře zachovalá a především pro mě osobně naplňuje pojem: devadesátá léta. Dala by se opatřit přívěskem divoká či úplně jinak, ale pro zachování čistého a jasného pojmosloví nebudu toto a podobná adjektiva v práci užívat.²

Práce je rozdělena do tří segmentů a to na metodologickou, historickou a empirickou část. Část metodologická hodnotí pramennou základnu výzkumného projektu, dále bilancuje již vzniklé práce svým zaměřením se dotýkající vlastního výzkumu a konečně podává ucelený obraz o průběhu terénní práce. Konkrétně popisuje zvolenou metodu sběru dat a také informace o narátorech a obecně i o provedených rozhovorech.³ Historická část, jejímž úkolem je obecně popsat dobu a procesy, ze kterých vychází následující interpretace životů narátorů, je strukturovaná na několik tématických částí. Za účelem uvedení do problematiky je nastíněn vývoj Československa na sklonku vlády KSČ. Tato část ukotvuje proces ekonomické transformace po roce 1989 do širšího rámce dějin České republiky⁴ jako kontinuální proces vývoje společnosti a ekonomiky a má tak zabránit velmi rozšířenému vnímání dějin na základě zlomů. Další části bilancují startovní pozici ČR na počátku roku

¹ Skutečně se jednalo o M.A.S.H, není to pokus o precizní vykreslení atmosféry devadesátých let. Podle publikace: *To byla léta devadesátá* byl totiž M.A.S.H jedním z nejsledovanějších seriálů devadesátých let. JIRÁNEK, Vladimír a PEČINKA, Bohumil: *To byla léta devadesátá s. 125*

² Další sporné pojmy jsou v práci pro upřesnění vysvětleny v poznámkách pod čarou.

³ Podrobné informace o narátorech jsou dohledatelné v přílohách v sekci biogramy a podrobné informace o vedení jednotlivých rozhovorů poskytují protokoly, taktéž umístěné do příloh práce.

⁴ V práci používám zkratku ČR v případech, že je hovořeno o době po listopadu 1989. Ačkoli byla země po listopadových událostech stále ČSSR a po dubnu 1990 se jednalo o ČSFR, tak v práci používám zkratku ČR, také z toho důvodu, že všichni narátoři, jsou z území České republiky a stejně tak teoretická část zabývající se dějinými procesy popisuje dění v české části federace.

1990. A následně po určitém legislativním prologu pokračuje historická část třemi stručnými kapitolami zabývajícími se třemi různými dimenzemi přeměny. Jimi jsou přeměna politická, hospodářská a konečně společenská, která je v této práci pochopitelně nejvíce akcentována.

Třetí část a pro orálně historickou práci částí zásadní je kapitola zabývající se výsledky orálně historického sběru dat a práce s ostatními prameny. V tomto směru se práce snaží odpovědět na dvě hlavní otázky. První z nich se více dotýká „velkých dějin“ transformace, když se táže po psychologické proměně společnosti na pomezí státem plánovaného hospodářství a stále více deregulovaného tržního systému. Druhá otázka odpovídá více na mikrohistorickou tematiku a zajímá se o změnu na úrovni osobních vztahů a vzorců chování jednotlivců. Jak změna systému ovlivnila vztahy v rodině, hodnotový žebříček samotných narátorů či proměny využití volného času. Odpovědi na tyto otázky se práce snaží získat jak z výpovědí samotných narátorů, tak i z tradičních pramenů jakými jsou tisk, odborné dobové publikace a audiovizuální prameny. Vzájemný dialog mezi oběma skupinami informačních zdrojů by měl mít ve svých důsledcích přesah i do dnešní doby, kdy lze stále považovat společenskou transformaci za nedokončenou.

Důvodem, proč je konkrétně tento výzkum dle mého názoru přínosný, je realita panující v současné historické vědě. Orální historie za dobu své existence dala hlas mnoha bezdějinným vrstvám jako byly ženy, homosexuálové, etnické menšiny a podobně. Nicméně zájem o střední třídu jakožto základní stavební kámen každé svobodné společnosti projevují badatelé napříč univerzitami málo. Současný diskurz na univerzitách západního světa velí ke studiu marginalizovaných skupin a přitom vlastní stav drobných a malých podnikatelů je zpracován jen kuse.

1. Metodologická

Není možné se seriózně zabývat jakýmkoliv tématem, aniž by se práce na něm neuskutečňovala podle zavedených metod. Tato práce není výjimkou a metody získávání dat i jejich zpracování provádím, za mírných modifikací, podle známých metod historického výzkumu včetně výzkumu metodou orální historie. Na charakteru práce se časově současnosti velice blízké téma projevilo v několika směrech. Především nejsou vyčerpány všechny dostupné prameny, tak jako tomu bývá například ve studiích zabývajících se středověkem. Vzhledem ke kombinaci použitých metod je na výstupu patrná rozdílná práce s prameny. Zatímco některé jsem použil v práci jako podpůrné pro jinou skupinu pramenů, jiné jsem zase vyzdvihl jako prameny, na základě jejichž explicitní kritiky a analýzy přímo v textu je možné vystihnout sledovaný problém.

1.1 Metodologie a výzkumné otázky

Vzhledem k charakteru použitých pramenů, tedy především pramenů narativních, jež poskytují svědectví pouze o omezeném množství jedinců, je metoda zpracování diplomové práce převážně induktivní.⁵ Práce je totiž vystavěna na ústních pramenech získaných metodou kvalitativního dotazování. Prameny získané touto metodou jsou nosnou konstrukcí výzkumu - i díky těmto pramenům může být téma a jeho časový rozsah na diplomovou práci nezvykle široké. Z hlediska konstruktivistického přístupu⁶ umožňují postihnout právě ty veličiny, na které se práce přímo ptá. Metodou kvalitativního dotazování jsem tedy získal prameny, jež představují nosnou konstrukci pro další fáze výzkumu na základě tradičních písemných pramenů a odborné literatury. Zvláštností práce je skutečnost, že se věnuje takto novému tématu a není tedy možné aplikovat starou metodologickou maximu vytěžení všech k tématu dostupných pramenů, jak tomu bývá u studia starších období. Z toho důvodu jsem byl nucen přistoupit k selekci pramenů. Snažil jsem se však dosáhnout určité vyváženosti a vyvarovat se tak jednostranné interpretace. V rámci textu provádím na několika místech otevřenou analýzu a kritiku některých pramenů. Tím práce částečně získává charakter případové studie. Zároveň se snažím zdržet veškerých hodnotových soudů a vnášení subjektivních náhledů na problematiku. V interpretativní části se těmto stavům ovšem vyhnout nelze a proto mé skutečně subjektivní výroky formuluji tak, aby bylo zřetelně jasné, že se jedná o můj osobní názor.⁷

S ohledem na způsob výzkumu musela být uzpůsobena i metodika získávání dat. Narátoři ne vždy projevují stejnou ochotu a nedisponují potřebným časovým fondem, čemuž jsem se musel v rámci výzkumu přizpůsobit. Zvolil jsem tedy tři druhy dotazování. Nejdůslednější představuje hloubkový orálně historický rozhovor podobající se

⁵ Indukce je tedy metodou empirického studia jevů, která postupně přechází od jednotlivých faktů k obecnějším údajům o společenské skutečnosti. HROCH, Miroslav. *Úvod do studia historie*, s. 201

⁶ Všem variantám konstruktivismu je společný předpoklad, že žádné tvrzení o světě se netýká přímo,, skutečnosti "an sich" (věci o sobě, jako absolutní skutečnosti). Nelze totiž obejít význam individuální a kolektivní tvorby znalostí a závislost tohoto procesu na daném kulturním a historickém kontextu. HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace* s. 91

⁷ V tomto směru považuji za vhodné zmínit pozici, ze které na problematiku nahlížím. Pocházím z rodiny drobných podnikatelů, začínajících svoji činnost právě v devadesátých letech. Zároveň můj náhled může částečně determinovat evangelické vyznání. Jak jsem však poznamenal, snažím se zachovávat maximální hodnotovou neutralitu.

fenomenologickému dotazování zahrnující životní příběh a poté několik tématických rozhovorů. Zlatou střední cestu představuje v orální historii běžný model narativního vyprávění zahrnující druhý rozhovor ve formě strukturovaného interview. Posledním modelem byl samotný strukturovaný rozhovor, eufemisticky rovněž nazýván jako záchranný a použit byl pouze v případech pravděpodobného odmítnutí ze strany narátora či časové tísně narátorů. Blíže se průběhu rozhovorů a obecně sběru dat věnuji v následujících kapitolách.

Hlavní výzkumnou otázkou práce je otázka po proměně, táže se jakým způsobem se s možností podnikat změnil život jednotlivců v mikrohistorické rovině a celé společnosti v rovině makrohistorické. Tato otázka se dělí do několika podotázek. Práce se tedy ptá po proměně obecně života, pracovních návyků, či finanční situaci. Dále se táže, jakým způsobem se po převratu proměnil žebříček hodnot a jaké místo mělo v nové společnosti uměřené chování, skromnost, šetrnost a píle. Tedy hodnoty, na nichž byl hypoteticky vybudován západní kapitalismus.⁸ Zkrátka to lze vystihnout dotazem na “nové popřevratové myšlení a chování”. Tento korpus dílčích otázek přináší odpověď na onu “velkou” otázku - jakým směrem se ubírala česká společnost během historické fáze znovuvybudování pluralitní společnosti a tržní ekonomiky.

1.2 Stěžejní témata výzkumu

Výzkum se odehrával ve dvou základních rovinách. První byla mikrohistorická dimenze, kdy na základě výpovědí pamětníků a následné komparace a syntézy jejich výpovědí s dobovými prameny docházelo k vykreslování dějin na osobní úrovni. Konkrétně trávení volného času, vstřebávání nových skutečností a nových možností, pamětníci také zodpovídají otázku, jaký vliv měly velké změny na jejich životy. Z velké části se mikrohistorická část soustředí na osobní prožitky kolem podnikání, představy, úspěchy či krachy. Druhou dimenzí je právě rovina makrohistorická, tedy velké dějiny. Zmíněné osobní dějiny se neodehrávaly ve vakuu a je tedy možné vsadit je do kontextu doby a tím lépe (z pozice mikrohistorické vědy) poznávat velké historické procesy, o nichž se v jiných případech dozvídáme pouze na úrovni tzv. velkých vyprávění a mikrohistorické pohnutky bývají přehlíženy. Znamená to tedy, že mikrohistorický pohled svým způsobem doplňuje náhled na velké dějiny. Což by také mělo být jedním z přínosů této práce.

⁸ V tomto směru má teze vycházet z klasického spisu sociologa Maxe Webera: *Protestantská etika a duch kapitalismu*.

Ovšem ptám se po změně myšlení, respektive atmosféře překotné historické doby, chápe ji jako široký souhrn změn v rovině abstraktní, nehmatatelné, tedy po proměně neformálních institucí, myšlení, chování ale i ideologie. Není tedy možné se obejít bez hlubší analýzy některých netradičních historických pramenů. Mním tím například učebnici studentů VŠE⁹ z roku 1991 nebo volební program ODS¹⁰ pro volby 1992. Vcelku neortodoxně má v mé práci část makrohistorická stejně interpretativní charakter jako části, jež by se daly považovat za mikrohistorické.

1.2.1 Členění práce

Samostatnou kapitolu věnující se členění práce jsem přidal až v době dokončování empirické části. A to proto, že v rozčlenění různých interpretačních témat nastal během zpracovávání největší posun a lze tak ilustrovat, nakolik se lišil teoretický náhled získaný z odborných publikací od informací získaných skrze narativní prameny.

Původní členění empirické části předpokládalo zařazení velkých kapitol kopírujících předem vytyčená stěžejní témata výzkumu. Konkrétně se jednalo o kapitoly: Myšlení a ideje, Morálka a hodnoty, Privatizace, Zakladatelské období a Rodina a volný čas. První zmiňovanou kapitolu jsem zachoval, opřel ji spíše o tradiční písemné prameny a přejmenoval na více odpovídající: Ideová východiska. Široké pojmy Morálka a hodnoty jsem zúžil na Neformální instituce. Část o privatizaci zůstala beze změn, avšak Zakladatelské období se z doplňující kapitoly změnilo ve velkou interpretační část, mapující nejrůznější nově vznikající fenomény a pojmy. Není totiž možné postihnout abstraktní aspekty proměny, aniž by badatel neprozkoumal a nepopsal její praktický průběh. Mním tím například vytváření marketingových strategií, neznalost jako všeprostupující pojem, nenasycenost trhu a z toho plynoucí důsledky, možnost nového konzumerizmu jakožto hybridu mezi konzumní společností normalizace a západní Evropy. Všechny tyto skutečnosti jsou zpracovatelné až díky narativním pramenům.

⁹ JEŽEK, Tomáš. a kol. *Antologie liberálního myšlení*

¹⁰ ODS, ed. *Volební program ODS: Svoboda a prosperita*[online]. In: . Praha, 1992, s. 41 [cit. 2017-04-25]. Dostupné z: http://www.ods.cz/docs/programy/program_1992.pdf

1.3 Pramenná základna

Vzhledem ke skutečnosti, že historická obec a společnost obecně stále akcentuje dobu vlády komunistické strany, vznikla odborná literatura na téma transformace především ekonomického charakteru. Další překážkou je třicetiletá ochranná lhůta pro uveřejňování archiválií.¹¹ Z tohoto důvodu se bude práce v tomto směru snažit využít dobové dokumenty a to včetně rozhovorů, informačních brožurek a jiných tiskovin, jež vypovídají o kvalitativních proměnách v ekonomice i myšlení společnosti. Velký objem prací o transformaci vznikl paradoxně na počátku transformační epochy, kdy existovala nutnost vypracování analýzy hospodářského stavu a podobných informačních zdrojů, určených především pro potřeby nově ustaveného establishmentu. Tato počáteční doba byla plodná také na různé novinové články, eseje renomovaných ekonomů a kapacit sociovědních oborů.

V následujících kapitolách zhodnotím nejdůležitější individuální prameny a literaturu, stejně tak zmíním i méně důležité skupiny pramenů a literatury. Největší prostor ovšem věnuji narativním pramenům a to především z toho důvodu, že tvorba tohoto druhu historického pramene je z části v režii badatele a tudíž je záhodno, aby o průběhu výzkumu podal podrobnou zprávu. Na závěr je však třeba zmínit zvláštní skupinu zdrojů, mnou zařazenou do kategorie pramenů. Jedná se o publikace vychazivší mezi lety 1990-1997, tedy přímo ve studované době, které mají spíše výpovědní hodnotu jako pramen¹², než jako odborná literatura, ač jí v mnoha případech tyto prameny primárním určením jsou.

Ve smyslu zachovaných a snadno dostupných pramenů je tedy počátek devadesátých let našťastí velice dobře pokryt. Proto by neměl být problém postihnout jak hlavní dějinný proces tak i mentální proměnu obyvatelstva, kdy se z paternalistického komunistického systému prakticky ze dne na den muselo začít vypořádávat s pro něho neznámým liberálním systémem. Vzorce chování a morální hodnoty na Západě pěstovány od 19. století musela československá společnost získávat po jedenapadesát let¹³ trvající amnézii znovu od základu.

¹¹ Podle zákona 343/1992 Sb. § 11

¹² Podle klasické učebnice Miroslava Hrocha se jedná o písemný pramen institucionálního původu. HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. s. 143

¹³ Nedemokratické dějiny Československa lze počítat již od roku 1938.

1.3.1 Literatura

Následující hodnocení literatury zohledňuje především ty publikace, které měly na výzkum a pochopení problematiky zásadní význam. Nezohledňuji tedy pouze prostudované publikace, jejichž výpovědní hodnota je prakticky stejná jako u níže zmiňovaných a už vůbec nezahrnuji literaturu pomocnou, složenou převážně z metodických příruček.

Literatura zabývající se přímo transformací společnosti z mikrohistorického pohledu prakticky neexistuje.¹⁴ Drtivá většina publikací, ať se jedná o monografie, případové studie či syntetické publikace, je zaměřená především ekonomického s důrazem na číselnou stránku ekonomie. Literaturu jsem pro své potřeby rozdělil na tři skupiny: Sociálně-ekonomickou, ekonomickou a společenskovední. Ačkoli to není nikterak precizní dělení, alespoň částečně ilustruje zaměření studovaných publikací.

Sociálně-ekonomickou literaturou míním takovou, která není přímo zaměřena na číselnou stránku ekonomie, nicméně stále akcentuje především hospodářský význam témat. Z těchto publikací je již možné vyčíst rozdíly v myšlení mezi příslušníky států a mezi dobami. Například případová studie Ireny Kašparové v publikaci *Capitalism from Outside? Economic Cultures in Eastern Europe after 1989*¹⁵ poukazuje na rozdíly v chování mezi manažery italskými a českými v případě rozhovorů o přebírání Živnostenské banky italskou skupinou UniCredito Italiano. Zatímco italští manažeři byli sebevědomí a velice otevření, čeští až paranoidní - strachovali se ve své výpovědi jít do hlubších sfér, vycházeli spíše z podřízených pozic, ačkoli vůči tazatelce tak podřízení v žádném případě nebyli. Nicméně tento případ ilustruje ústřední téma proměn myšlení na úrovni zodpovědnosti.

Publikace *From the Soviet Bloc to the European Union*¹⁶ Ivana Brendta představuje přehledovou publikaci vnitřního i mezinárodního vývoje východoevropských zemí od roku 1973. Rok 1973 ne zvolil autor náhodně. Rok ropného šoku je totiž dle autorova názoru oním bodem, kde se definitivně potvrdila neživotaschopnost komunistických režimů v kontrastu s Evropou západní. Zatímco Západ se ropnému šoku přizpůsobil a dokázal se ekonomicky adaptovat na vzniklou situaci i přes recesi, kterou prodělal, Východ stále fungoval v intencích

¹⁴ V tomto směru je ovšem nutné zmínit mikrohistorické studie Centra orální historie soustředěné především v publikaci: VANĚK, Miroslav, ed. a KRÁTKÁ, Lenka, ed. *Příběhy (ne)obyčejných profesí: česká společnost v období tzv. normalizace a transformace*.

¹⁵ KOVÁCS, János Mátyás, ed. a ZENTAI, Violetta, ed. *Capitalism from outside? economic cultures in Eastern Europe after 1989*. Budapest: Central European University Press, 2012. vii, 351 s. ISBN 978-615-5211-33-1.

¹⁶ BEREND, T. Iván. *From the Soviet bloc to the European Union: the economic and social transformation of Central and Eastern Europe since 1973*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. xv, 299 s. ISBN 978-0-521-72950-5.

extenzivního rozvoje. Pád režimů a následná transformace představovala nevyhnutelné. Pro práci je tato publikace enormně přínosná z toho důvodu, že staví československou transformaci vedle všech ostatních středoevropských a východoevropských zemí. Tento komparativní náhled umožňuje hodnotit československou cestu jako velice úspěšnou a to i přes některé negativní konsekvence, které doba transformace zanechala do dnešních dnů. Podobnou možnost dává i další cizojazyčná publikace *Building States and Markets After Communism*¹⁷, jejímž autorem je Timothy Frye. Frye tolik nezohledňuje ČSFR, jeho pozornost je posunuta ještě více na východ - zabývá se gradualistickou transformací v Uzbekistánu, transformací v Rusku a z Evropy transformací bulharskou a polskou. Díky tomu lze na českou transformaci pohlížet v kontextu všech okolních privatizací. Podobnou cestu transformujících se států sleduje i Dillon a Wykoff v *Creating capitalism: Transitions and growth in post-Soviet Europe*.¹⁸ Obecně tyto publikace poskytují důležitý pohled zvenčí, tedy s určitým odstupem, na autory tolik nedoléhají mýty jako nejlepší startovní pozice ČSFR apod, jak je tomu u českých ekonomů.

Odlíšnou publikací zařaditelnou již do ekonomické skupiny prací, avšak též nutnou pro komplexní dokreslení transformačních procesů, je *Transformace české ekonomiky: v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*.¹⁹ Jak již název vypovídá, publikace je také postavena na komparaci států střední a východní Evropy v době transformace, avšak oproti zmíněným třem publikacím zahraničních autorů je tato především publikací pro ekonometrii a podobné obory. Publikace je přínosná díky datům, která s velkou přesností a s vlastními komentáři poskytuje. Jedná se tedy o tvrdý argumentační materiál, jenž někdy přechází až ve fascinaci čísly a silně odosobňuje onen společenský rozměr transformace. Přínosným pramenem je počín *Vybrané stati o přechodu k tržní ekonomice*²⁰, což je sbírka přeložených statí zahraničních ekonomů. Nejenže tedy poskytuje náhled na ekonomii reformy, ale také slouží vzhledem k datu svého vydání (1995) jako reflexe tehdy ještě běžícího transformačního procesu prizmatem zahraničních badatelů.

¹⁷ FRYE, Timothy. *Building states and markets after communism: the perils of polarized democracy*. 1st pub. New York: Cambridge University Press, 2010. xii, 296 s. Cambridge studies in comparative politics. ISBN 978-0-521-76773-6.

¹⁸ DILLON, Patricia a WYKOFF, Frank C. *Creating capitalism: transitions and growth in post-Soviet Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, ©2002. xiv, 328 s. ISBN 1-84064-733-7.

¹⁹ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*

²⁰ JONÁŠ, Jiří a Aleš BULÍŘ. *Ekonomie reformy: vybrané stati o teoretických a praktických otázkách přechodu k tržní ekonomice*

*Česká společnost a sociologické poznání*²¹ je teoretická práce, z níž z části vychází typologie a přístup k různým procesům. Autor chápe transformaci sociálně politickou a ekonomickou jako dva různé procesy. Ty se sice prolínají, ale oba mohou být na různých stupních vývoje a jejich disbalance způsobují degradaci celkového transformačního procesu. Z toho důvodu také má práce přistoupila k výzkumu transformace prizmatem lidí, jež se věnovali podnikání. Podnikatelé totiž tvoří onen průsečík transformace ekonomické a společenské.

Ze syntetických socio-ekonomických publikací, jež v mé práci slouží jako jakési rukojeti, bych zařadil jen tři publikace obecného charakteru. První je dnes již klasická publikace Lenky Kalinové *Konec nadějím a nová očekávání*²², která se transformačního období dotýká sice jen částečně a především z jejího obecně sociálního prizmatu, nicméně i předešlé kapitoly o sociálním vývoji v době normalizace jsou důležitým materiálem pro vsazení transformace do kontextu československé startovní pozice.

Druhou publikací, přímo se věnující transformaci, je počín Libora Žídky *Transformace české ekonomiky 1989-2004*²³. Ve své publikaci věnuje velký prostor i společenským aspektům transformace, kdy se například v kapitole analyzující startovní pozici Československa zabývá i morálním stavem společnosti atd. Žídkova publikace je přínosná ze tří důvodů. Jedná se o jedinou publikaci, která popisuje transformaci klasickým "historiografickým" stylem. Zadruhé se pro konstrukci publikace ukázalo jako velice výhodné jeho chápání pojmu transformace jako dlouhodobého procesu nebazírujícího jen na jejím ekonomickém obsahu. Zatřetí přichází s tezí, kterou popírá mínění většiny starších ekonomů. A to, že ČSFR měla pro přechod do přechodu k liberálnímu hospodářství ty nejlepší podmínky ze zemí střední a východní Evropy. Tato teze stojí na argumentech, jež výtěžil z komparace mezi Polskem, Maďarskem a ČSSR, kdy v Polsku a Maďarsku dávno docházelo k soukromému podnikání, lidé byli naučeni mít zodpovědnost sami za sebe. V ČSSR se až do samého konce režimu stát zasazoval až o extrémní starost o vlastní občany. V důsledku toho se většina společnosti začala učit samostatnosti, inovacím, ale například i šetření materiálů a přírodních zdrojů až v roce 1990, zatímco tyto návyky v ostatních zemích východní Evropy

²¹ MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2005. 286 s. Sociologie. ISBN 80-86642-39-9.

²² KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějím a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 396 s. Historie. ISBN 978-80-200-2043-7.

²³ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2006. ix, 304 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 80-7179-922-X.

již do povědomí lidí prosakovaly ještě před pádem komunismu. Druhou stránkou věci je, že makroekonomicky byla ČSFR opravdu v té nejlepší možné pozici.

Třetí a velice obsáhlou publikací jsou *Hospodářské a sociální dějiny Československa*²⁴. Vzhledem k širí záběru této publikace lze říct, že je nezbytná pro jakýkoli výzkum hospodářských dějin Československa, potažmo České republiky a to z toho důvodu, že poskytuje ucelený pohled na vývoj a trendy českého hospodářství. Poslední, avšak pro studium transformace nejvýznamnější a nejpodrobnější publikací, je *Transformace české ekonomiky: politické, ekonomické a sociální aspekty*. Tato publikace je nejpodrobnější sondou do transformačního procesu. Chce-li nezainteresovaný čtenář pochopit proces transformace v celé jeho šíři, není jiné publikace, která by mu to umožnila. Nicméně stejně jako všechny ostatní jmenované publikace je středem jejího zájmu velké vyprávění, nebo spíše makro analýzy. Například i kapitola 7.2 Ekonomická aktivita obyvatelstva v období transformace se soustředí na základní ukazatele trhu práce, zkoumá zaměstnanost, poměr zaměstnaných v sektorech atp.²⁵

Samostatnou kapitolou již zařaditelnou do kolonky společenskovední jsou rozhovory s významnými ekonomy tehdejší doby vykonané ex-post. Právě publikace rozhovorů jsou řazeny do oné společenskovední skupiny. Obecně lze říct, že o proměně myšlení jak společnosti, tak i individuality hovořila drtivá většina dotazovaných. Především ekonomové jako Jan Švejnar²⁶ nebo Tomáš Ježek²⁷ chápají jako zásadní proměnu myšlení společnosti, v tomto nezůstává pozadu ani další významný ekonom československé emigrace Milan Zelený.²⁸ Zelený spolu s Mlčochem klade důraz na morální rozměr hospodářství ještě více, než ostatní ekonomové. Jen na okraj je třeba zmínit že, projdeme-li si Zeleného práci od devadesátých let do současnosti, jeho prognózy byly ve své většině naplněny. Z odborných publikací společenskovedního charakteru je třeba uvést dvě publikace Lubomíra Mlčocha²⁹, které se zabývají především etickým a morálním dopadem privatizace a transformace

²⁴ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009. 2 sv. ISBN 80-7239-147-X.

²⁵ SPĚVÁČEK, Vojtěch a kol. *Transformace české ekonomiky: Politické, ekonomické a sociální aspekty*. 1. vyd. Praha: Linde, 2002. ISBN 80-86131-32-7

²⁶ ŠVEJNAR, Jan. *Kam kráčíš, Česko?: rozhovor s Karlem Hvižd'árou*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2008. 109 s., [2] s. obr. příl. ISBN 978-80-87067-71-0.

²⁷ HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem*

²⁸ ZELENÝ, Milan. *Československo očima exilového ekonoma: [seriál článků vydávaných r. 1990 v Lidové demokracii]*. 1. vyd. Praha: Alternativy, 1990. 74 s. Alternativy.

²⁹ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2000. 269 s. ISBN 80-7021-389-2. a MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)*. Vyd. 2., (v Karolinu 1.). Praha: Karolinum, 1997. 117 s. ISBN 80-7184-423-3.

celkově. Jeho kritický náhled a důsledná analýza tehdejších jevů je doslova základním stavebním kamenem empirické části práce. Z jeho závěrů lze totiž ideově vycházet a poskytuje jedinečnou možnost komparace dvou pohledů a to podnikatelského (zdola) a odborného (ovšem taktéž zdola).

Z publikací, které si zachovávají již větší odstup k transformaci a mají tudíž post-transformační datum vydání, je třeba zmínit počin Jindřicha Kosty.³⁰ Ten již s potřebným odstupem, po kompletní transformaci společnosti a ekonomiky a především po vstupu do EU analyzuje úspěšnost přechodu mezi dvěma naprosto odlišnými modely hospodářství. Hůře zařaditelnou literaturou do mnou ne zcela precizně vymezených skupin je právnická publikace *Dějiny ústavního práva*³¹ a *Znárodně Československo*³². První zmiňovaná se zabývá vývojem ústavního práva od roku 1848, pro vlastní práci je však stěžejní část zabývající se návrhy ústavy na sklonku osmdesátých let a v první polovině let devadesátých, přičemž je samozřejmě zásadním způsobem zohledňována Ústava ČR.

1.3.2 Prameny

Tradiční historický pramen, tedy archivní dokument, je bohužel pro potřebu tohoto výzkumu prozatím nedostupný. Na vině je třicetiletá ochranná lhůta archiválií. Nicméně i přes to lze vyhledat velké množství dobových dokumentů, v současné době dostupných.

Ve své většině se zachovaly například různé letáky, jež občana zpravovaly o průběhu privatizace obecně, či aukce konkrétně. Mimo zmiňovaných letáků lze jako dobové prameny nezařaditelné do kolonky "literatura" zařadit i analýzy vycházející například pro Ústřední ústav národohospodářského výzkumu.³³ Využití konkrétně této analýzy pro téma výzkumu je v první řadě nutno chápat jako pramen své doby, proto je třeba na něho nahlížet nejen jako na vědecký materiál shrnující poznatky procesů tranzitivní ekonomiky, ale také jako na výsledek společenských pohybů, jež je důležité zpracovávat a poznávat. Je třeba si uvědomit, že drtivá většina obyvatel, včetně některých vědců, se s tržní ekonomikou setkávala poprvé v životě a

³⁰ KOSTA, Jiří Jindřich. *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů*. 1. vyd. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2005. 217 s. ISBN 80-248-0928-1.

³¹ SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*.

³² KUKLÍK, Jan. *Znárodně Československo od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*

³³ *Adaptace podniků v prvních měsících transformace čs. ekonomiky: Shrnutí poznatků analýzy chování podniků do května-června t. r. [1991]*. Praha: Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, 1991. 86 s. Ankety a testy tržního chování; 3

bylo nutné se s tímto faktem určitým způsobem vyrovnat. Toto se týká i dalších pramenů institucionální povahy, které hodnotím v následující kapitole.

Pramenná základna se skládá především z pramenů písemných. Ty jsou rozděleny do dvou skupin, přičemž první skupina se nachází na pomezí literatury a pramenu. Jak již bylo zmíněno, formou se jedná o literaturu, obsahem o pramen. Prameny této povahy jsou chápány jako prameny institucionální. Dále práce čerpá z pramenů normativních, především zákonů a jiných nařízení. V době překotných změn všech sfér života státu i občanů bylo nutné tyto změny jasným způsobem kodifikovat a proto lze zákonná opatření považovat za důsledek tehdejších procesů.

Poslední skupinou pramenů jsou audiovizuální prameny. V době první poloviny devadesátých let lze vnímat televizi jako nejvlivnější informační médium, z toho důvodu je nezbytné podrobit zkoumání i tehdejší vliv nejen zpravodajství, nýbrž také například reklam, které měly zásadní vliv například na průběh kupónových privatizací.

1.3.2.1 Písemné prameny

Písemné prameny použité pro tuto práci jsem rozdělil do dvou skupin, jsou jimi prameny normativní, tedy zákonné úpravy či právní příručky a prameny institucionální.

- a) *Normativní prameny* - Normativním pramenem je v definici historické vědy: Písemnost s reglementační funkcí, která má právní působnost obecnou.³⁴ Zkrátka se jedná o zákoníky či právní příručky. Sbírký zákonů jsou na stránkách poslanecké sněmovny dostupné online a umožňují rychlé a pohodlné vyhledávání, namísto zákoníků jsem tedy použil digitálního archivu.

Konkrétně jsem pro práci využil vyjma zákonů zveřejněných ve sbírce zákonů také publikaci s komentáři k zákonům o soukromém podnikání. Ta totiž neposkytuje pouze vhled do legislativní stránky procesu. Osvětluje také motivace k vydání jednotlivých zákonů a dokonce je ukotvuje do širších mezinárodních a historických souvislostí.

- b) *Institucionální prameny* jsou písemnosti vzniklé z činnosti institucí veřejných i soukromých. Práce s nimi vyžaduje znalosti o jejich vzniku a smyslu, o jejich souvislostech funkčních a institucionálních.

³⁴ HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. s.153

V případě výše definovaných písemností využívám především publikace institucí vyjadřující se ke stavu a průběhu transformace. Za zásadní prameny odpovídající výše zmíněné definici považuji dva počiny Lubomíra Mlčocha, který se zabývá rozměrem etiky a obecně vzorců chování vyvinutých kontinuálním způsobem na Západě a náročně implementovaných v transformačním období na československou společnost. Konkrétně se jimi zabýval ve svých publikacích *Úvahy o české ekonomické transformaci*³⁵ a *Zastřená vize ekonomické transformace*.³⁶ Tyto dvě publikace z pera jednoho autora je možné považovat za stěžejní zdroj myšlenkových stanovisek, pomocí kterých jsem zpracovával výpovědi o období transformace. Mlčoch ač institucionální ekonom akcentuje především etickou a mravnostní stránku přeměny společnosti a jeho kritický náhled na tehdejší vývoj je cenným zdrojem informací o názorové pluralitě a také ve svých textech implicitně konstruuje ve své podstatě ideální proces, jakým by měla transformace probíhat. Odlišnou výpovědní hodnotu od výše uvedeného případu má například i publikace Radoslavy Kodymové. Ta však víc akcentuje zpracování především z pohledu statistického a ekonometrického.³⁷ Stranou pozornosti nemohu ponechat ani Tomáše Ježka, jenž je autorem vysokoškolských skript *Antologie liberálního myšlení*³⁸ z roku 1991. Tato antologie je výběr dvanácti textů nejvýraznějších liberálních myslitelů z oblasti ekonomie, práva a jiných sociálních věd. Použita je především jako svědectví vědomí o nutnosti přeměnit myšlení nastupující generace ekonomů pro tržní hospodářství. Druhým pramenem, jehož je Tomáš Ježek aktérem, je soubor rozhovorů s Petrem Husákem *Budování kapitalismu v Čechách*.³⁹ Ježek nesouhlasil s jejím vydáním v devadesátých letech, jedná se tedy o neautorizovanou verzi, podávající podrobné svědectví o procesech na nejvyšších místech především v průběhu privatizace.

1.3.2.2 Audiovizuální prameny

Vzhledem k tomu, že doba transformace je z historického hlediska vskutku nedávná, využil jsem možnosti studia audiovizuálních pramenů. Užívání těchto pramenů je však

³⁵ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci*.

³⁶ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)*

³⁷ KODYMOVÁ, Radoslava. *Analýza rozvoje sektoru služeb v transformačním období*. Praha: Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, 1991. 70 s. Studijně rozborové a informační materiály.

³⁸ JEŽEK, Tomáš. a kol. *Antologie liberálního myšlení*

³⁹ HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem*

vázáno na výpovědi narátorů, kdy například zmiňují určitý fenomén. Audiovizuální pramen, jakožto velice silné médium své doby je analyzován a interpretován teprve ve vazbě na konkrétní tvrzení narátorů. Tento způsob práce s pramenem byl zvolen z toho důvodu, že není možné řádně prozkoumat veškerou mediální produkci.

1.4 Orálněhistorický výzkum

1.4.1 Metoda sběru dat

Metoda sběru orálněhistorických pramenů probíhala metodou kvalitativního dotazování. Kvalitativního dotazování bylo užito třemi různými způsoby a to především v závislosti na ochotě a časovém fondu narátora. První a základní metodou byl narativní rozhovor neboli *life story*. Účel tohoto rozhovoru je získat informace, které o sobě chce narátor samovolně vypovědět, jen za pomoci stimulujících a usměrňujících dotazů.⁴⁰

Na základě tohoto rozhovoru a jeho pozdější analýzy je výzkumníkem připraven druhý rozhovor, který má charakter strukturovaného interview, v němž se tazatel doptává na některé nejasnosti a ptá se také hlouběji k tématu práce. Druhou metodou byl zvolen právě jen strukturovaný rozhovor a to pouze pro narátory, kteří neměli čas či ochotu podílet se na první fázi výzkumu, tedy na životním příběhu. Ovšem vzhledem k tomu, že takový rozhovor bez znalosti kontextu života narátora nemá pro tuto práci smysl, provedl jsem na začátku rozhovoru vždy alespoň krátkou sondu do života narátora. V jednom případě jsem zvolil třetí způsob dotazování. Ten měl v první fázi stejný průběh jako metoda základní, ovšem další rozhovory byly provedeny tématicky. Nechal jsem tedy, v tomto případě narátorku, chronologicky vypravovat vždy jen na jedno téma. Tento způsob dotazování jsem zvolil proto, že si narátorka stěžovala na skutečnost, že není schopna si komplexně vzpomenout na svůj život a nelíbí se jí tedy metoda vyprávění životního příběhu. Zároveň je možné chápat tuto metodu jako návrh na potencionální experiment pro jiného badatele, zda si narátoři více a hlouběji vzpomenou na svůj život, potažmo motivace, události, pocity, v případě, kdy se soustředí vždy jen na jedno téma.

⁴⁰ Metodologicky jsem se v orálně-historickém výzkumu opíral především o poznatky publikace: VANĚK, Miroslav a MŮCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*

1.4.2 Průběh orálněhistorického výzkumu

Vzhledem k tvorbě stěžejních pramenů této práce za asistence či spíše aktivní účasti samotného badatele je nezbytně nutné podat zprávu o průběhu tohoto výzkumu. To zaprvé umožní kontrolu korektnosti získávání informací a zadruhé poskytne komplexnější náhled na vznik pramenů, který je nezbytný pro případnou další kritiku pramenů ze strany budoucích badatelů. Z tohoto důvodu je také možné v přílohách naléznout jak protokoly o rozhovorech, tak i stručné biogramy všech narátorů.

1.4.3 Výběr narátorů

Při výběru narátorů jsem postupoval tak, abych obsáhl co nejširší spektrum podnikatelských odvětví. V případě obchodu a pohostinství jsem měl výhodu v mém podílu na chodu v rodinné firmě. K průniku do stavebnictví jsem využil svého někdejšího zaměstnání na stavbách a například k zemědělství, tedy konkrétně k restituentce⁴¹ díky brigádám v mládí. Ve většině rozhovorů vystupuji tedy jako insider.

Vzorek narátorů lze rozdělit na dvě skupiny. První z nich je poválečná generace (nejstarší narátorka je narozena v r. 1946). Tato generace ještě před vstupem do podnikatelského života strávila dlouhá léta zaměstnána v socialistickém hospodářství, díky těmto narátorům je možné do práce uvést i jistý komparativní prvek. Druhou generací jsou tzv. husákovy děti. Ty pracovaly za socialismu buď velmi krátce a nebo vůbec, a tudíž jejich jediné pracovní zkušenosti pochází až z doby transformační.

Z narátorů, kteří mi nakonec rozhovory poskytli, jsou tři ženy a šest mužů. Obory, jichž se práce dotýká, jsou: velkoobchod s alkoholem a tabákem, obchod automobily, výroba oděvů, stavebnictví, zemědělství, maloobchod (kiosk, second hand), pohostinství, účetnictví, taxislužba. A konečně geograficky se narátoři rozprostírají na území Prahy a středních Čech,

⁴¹ V práci používám spíše slovo reprivatizace. To je k nalezení především v literatuře zahraniční provenience, ale používá ho ve svých pracích také například Lubomír Mlčoch.

nicméně jejich podnikání, především v případě stavebnictví a výroby oděvů, bylo celorepublikového záběru. V oblasti obchodu s vozy se jednalo o mezinárodní rozměr.

Narátor	Ročník	Oblast podnikání	Typ rozhovoru
Božena Jandlová	1946	Zemědělství, maloobchod	Životopisný
Václav Pavlů	1950	Velkoobchod alkoholem	Životopisný
Mirka Vomáčková	1951	Účetnictví, pohostinství	Hloubkový
Zdeněk Vomáčka	1953	Stavebnictví, pohostinství	Životopisný
Zdeněk Halina	1959	Taxi, kiosk, pohostinství	Strukturovaný
Pavel Herzog	1967	Výroba oděvů	Strukturovaný
Jiří Šťastný	1968	Výtvarník	Životopisný
Radek. S	1969	Velkoobchod, prodej vozů	Životopisný
Erika. R	1970	Insider	Životopisný

1.4.4 Kontaktování narátorů

Většinu narátorů jsem oslovil osobně, díky tomu mohli být okamžitě zevrubně seznámeni s mým výzkumným záměrem. V případě tématu jsem zmínil pouze skutečnost, že rozhovor se bude zabývat celým jejich životem s tím, že v dalších fázích se budu soustředit na dobu konce osmdesátých let a léta devadesátá. Informace byla takto podána zcela úmyslně a to z toho důvodu, že v případě zmínky o mém zájmu o transformační období a především jejich podnikatelskou činnost by se rapidně omezilo spontánní vyprávění o vlastním životě a narátor by se soustředil především na vytyčené téma.

Celkem jsem měl rozjednané rozhovory s třinácti podnikateli či jinými „insidery“, z čehož nakonec vyloučeno celkově deset osob, s nimiž jsem našel společný čas. Právě čas představuje onu nejcennější komoditu a podnikatel jí disponuje o to méně. Například jako

přehnaně ambiciózní se ukázal pokus udělat rozhovory s více členy vietnamské komunity. Rozhovor nebyl realizován ani s jedním narátorem ze dvou oslovených. Vzhledem k jejich pracovnímu vytížení⁴² nebylo možné naleznout časové okno pro realizaci. Jiný problém byl například zdravotní stav. Narátor, který má s orálně-historickými výzkumy již své zkušenosti, protože v osmdesátých letech působil v undergroundu, měl v únoru tohoto roku mozkovou mrtvici. U posledního hrál roli nedostatek času. Všichni výše zmínění vykonání rozhovoru přislíbili a protože ani po odevzdání diplomové práce nechci toto téma opouštět, jsem si jist, že jich využiji.

1.4.5 Průběh rozhovorů

Navzdory skutečnosti, že narátory znám ze svého vlastního působení v podnikání, byla většina z nich velice ostýchavá. Ve dvou případech se dokonce přistoupilo k anonymizaci, především proto, že se jedná o stále podnikající, jež mají velice nepříjemné zkušenosti s veřejným míněním. Nicméně ostych se projevoval především před započítím prvního rozhovoru. Dalo velmi mnoho práce narátory přesvědčit, že se nejedná o nějaký výsledek⁴³, že nemusí přesně znát data a to že zapomínají a vzpomínky mají zkreslené také v žádném případě nepředstavuje problém. Dalším problémem byl diktafon. Skutečnost, že jsou nahrávání v jednom případě zapříčinila enormní stylizaci a dokonce jsem byl třikrát požádán, abych nahrávání přerušil, vymazal a začal od začátku. V jiných případech způsobovalo nahrávací zařízení viditelné rozrušení. To však po několika minutách odeznělo a narátoři vyprávěli čím dál uvolněněji.

Zvláštním případem byl rozhovor s Pavlem Herzogem, který vedla Adéla Herzogová. Narátor si nepřál vést rozhovor s někým jiným a navíc byl v té době narátor geograficky nejvzdálenější. Tazatelka postupovala podle předem připravených témat. O způsobu vedení orálně-historického rozhovoru byla poučena.⁴⁴ Více informací k jednotlivým rozhovorům uvádím v protokolech, které jsou součástí přílohy.

⁴² První narátor s nímž byl rozhovor proveden nejenže provozuje velkoobchod s nápoji HAMICO s.r.o. ale působí také jako daňový poradce Viet tax. Druhý narátor zainteresovaný v HAMICO s.r.o. má dlouhodobě nemocnou dceru a rozhovor nebyl v průběhu prací na diplomové práci proveden.

⁴³ U kterého se minimálně tři narátoři skutečně několikrát ocitli.

⁴⁴ Účastnila se přednášky na Fakultě architektury ČVUT o metodologii orálně-historického výzkumu v rámci semináře poválečné architektury, kterou jsem vedl dne 14.3.2017.

2. Historická

Historie bývá chápána v intencích přelomů, kdy rok 1948 představuje nástup komunismu k moci, rok 1956 destalinizaci, další zlom nastává v roce 1968 a rok 1989 představuje pád komunismu a počátek svobodného vývoje státu. Při detailnějším pohledu na zmíněné mezníky je více než jasné, že se jedná pouze o pomyslné kotvy, jež slouží snad jen k základní orientaci v dějinách státu, ale nejsou schopné zprostředkovat komplexnější pochopení těchto dějin. Dějiny jsou totiž kontinuální proces, v němž se události nedějí nahodile, nýbrž mají své kořeny vždy v chronologicky hlubších sférách. Transformační období⁴⁵ Československé potažmo České republiky není výjimkou. Kořeny tohoto dějinného pohybu je možné nacházet minimálně v nástupu nové politiky přichazivší ze Sovětského svazu po ustavení Michaila Gorbačova v čele KSSS. Pro pochopení doby transformace je třeba znát i procesy, jež se pod povrchem odehrávaly před pádem komunistického režimu.

⁴⁵ Transformace, neboli přeměna je pojmenování pro přechodné období v historii Československa, od roku 1993, České republiky, potažmo všech ostatních států, jež po pádu nejen komunismu procházely vnitřním přerodem a to jak ekonomickým, politickým tak i společenským. Václav Klaus, jeden z "otců" české ekonomické transformace uvádí, že to co činil on byla pouze reforma, že transformace představuje rozsáhlejší přeměnu, než jen přeměnu v ekonomické rovině. Tuto tezi podporuje i sociolog Pavel Machonin, podle něhož: *Nelze položit rovnítko mezi proces sociálně politických a ekonomických transformací... tyto procesy se v realitě navzájem ovlivňují a prostupují, mohou se však dostávat do odlišného rytmu realizace.* MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti).*s.220

2.1 Perestrojka

Jak již bylo naznačeno, proces určité transformace hospodářství, ač ve velice konzervativních podmínkách komunistického režimu, započal krátce po nástupu Gorbačova do čela KSSS. Potřeba reformy, v dobovém žargonu "zdokonalení systému řízení hospodářství", se odvíjela od stále zaostalejší struktury hospodářství východního bloku ve srovnání s vyspělými západními státy. Extenzivní rozvoj především těžkého průmyslu došel během několika desetiletí hranice své efektivnosti a bylo tedy nutné hospodářství určitým způsobem revitalizovat. S procesem "liberalizace"⁴⁶ hospodářství přicházela i glasnost neboli otevřenost, tedy pokus o uvolnění kontroly toků informací a celkově snížení aktivity represivního aparátu komunistických režimů. Přestavba se v Československu počala projevovat oproti ostatním státům bloku poněkud opožděně. Zaprvé protože některé její aspekty připomínaly ekonomickou reformu Oty Šika⁴⁷ z roku 1968 a zadruhé se v tomto opoždění projevoval konzervatismus normalizační garnitury.

Zákon o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1986-1990 byl zákon o osmé pětiletce. Vyznačoval se důrazem na zvýšenou efektivnost hospodaření, jako hlavní úkol stanovil snížení extenzity hospodářství a zvýšení efektivity práce. Ačkoli měla osmá pětiletka hospodářství zintenzivňovat a přikládala větší význam vědeckotechnickému rozvoji, nestanovovala žádné systémové ani jiné změny, díky nimž by mohlo dojít k potřebným změnám.⁴⁸ Ačkoli tedy stát začal více investovat do vědy, výzkumu i vzdělání, přesto se míra investic nepromítala do inovačního procesu v podnicích. Neexistovala motivace k úsporám nákladů ani ke zvyšování kvality produkce. Kvalitativní posun by zapříčinil příliš snadné splnění měkkých plánů s nízkými objemy produkce za velkého objemu vstupů, což by pro další pětiletku přineslo náročnější plány, o něž však zcela přirozeně nejevilo zájem podnikové vedení.⁴⁹ Konkrétní kroky jsou pozorovatelné až na konci roku 1987, kdy ÚV KSČ schválilo *Komplexní dokument pro přestavbu hospodářského*

⁴⁶ Slovo liberalizace je uvedeno v uvozovkách z toho důvodu, že liberalizace pohledem přestavby představuje jiný proces, než liberalizace na počátku devadesátých let. Liberalizaci během přestavby je třeba chápat jako korpus aktů týkajících se především podniků, jako volby podnikových ředitelů, volnější nakládání s finančními prostředky ve věci investic v rámci podniku apod.

⁴⁷ Český ekonom a významný politik v době pražského jara.

⁴⁸ Zákon č. 81/1986 Sb.

⁴⁹ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: V komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. s. 13-14

mechanismu ČSSR.⁵⁰ Prvním krokem uvedeným do praxe byl přechod k dvoustupňovému řízení podle vládního usnesení č.40 z r. 1988. Nejznámějším a prakticky jediným větším počinem realizovaným před listopadem roku 1989 byl zákon o státním podniku 88/1988 Sb.⁵¹ Tímto zákonem se určitá odpovědnost přenášela na podniky. Jak poznamenává moderátor ve studiu Hospodářského zápisníku: "*Podnik má podnikat*".⁵² Tato práce není analýzou sémantického vývoje pojmů, nicméně stojí za povšimnutí, že v roce 1987 ve vysílání zcela otevřeně v souvislosti s připravovaným zákonem o podniku zaznělo slovo podnikat. Rudé právo 1. července 1988 - tedy v den, kdy začal zákon o podniku platit - označuje tento zákon jako první krok v rozsáhlé hospodářské reformě a dále v textu se již věnuje dalšímu kroku, tedy ustavení rad a volbě ředitelů.⁵³ To však byl také krok poslední. Listopad roku 1989 neumožnil pokračování změn v duchu Komplexního dokumentu. Strategie transformace centrálně plánované ekonomiky na peněžně-tržní ekonomiku se však již začínala utvářet na myšlenkových základech vznikajících v průběhu předchozího pětiletí, přičemž jejich prazáklad byl položen již v druhé polovině 60. let.⁵⁴

2.2 Zhodnocení stavu československé ekonomiky na počátku transformace

Pavel Marek v závěru své knihy o likvidaci živnostnictva mezi lety 1945-1960 konstatuje, že hluboká devastace malovýrobního sektoru v letech totalitního režimu vyvolala deficity takového rozsahu a dopadu, že po roce 1989 nelze hovořit o prosté obnově živností, řemesla a obchodu, ale o pokládání zcela nových základů, které však nesou také stopy předchozího vývoje.⁵⁵ Při zpětném pohledu na počínání komunistického režimu a poté na dobu tranzice, kdy mnozí noví podnikatelé a živnostníci neměli na co navazovat, lze

⁵⁰ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992* s.702 Nutno dodat, že tomuto dokumentu předcházelo od roku 1985 mnoho jiných avšak polovičitých návrhů. Odrážela se v nich naprostá nechuť komunistické strany k jakékoli změně.

⁵¹ V úvodním odstavci k zákonu o státním podniku ze dne 14. června 1988 stojí: *Strategie urychlení sociálně ekonomického rozvoje Československé socialistické republiky sledující výrazný vzestup životní úrovně lidu vyžaduje důsledně uskutečňovat přestavbu hospodářského mechanismu, směřující k intenzifikaci a zvýšení efektivnosti socialistické ekonomiky, prohlubovat socialistickou demokracii a zvyšovat účast lidu na řízení a správě společnosti*. V této formulaci se implicitně, pod nánosem ideologického balastu, vyskytuje dosud v socialismu potlačovaná soutěživost a nutnost ziskovosti.

⁵² Vysílá studio Jezerka; Hospodářský zápisník, HZ-1987-11-11; ČST

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/ve-stopach-doby/1988/414-zacal-platit-zakon-o-statnim-podniku/>

⁵³ Významný krok v životě podniku. *Rudé právo*. 1988, 91(153), 1.

<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1988/7/1/2.png>

⁵⁴ PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992* s. 706

⁵⁵ MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích s. 199*

Markova slova jen potvrdit. Za uplynulých osm desetiletí stála republika již potřetí před dalším tranzitivním procesem a velkými přesuny majetku. Eduard Kubů jmenuje dva předcházející tranzitivní procesy - během prvního, po vzniku samostatného Československého státu, muselo dojít k odluce měny, nostrifikaci podniků či k pozemkové reformě. Druhé tranzitivní období, jež Kubů datuje do let 1945-1953, se vyznačovalo mimo jiné likvidací soukromého sektoru a tržních vztahů, zestátněním drtivé většiny výrobních prostředků a taktéž pozemkovou reformou. Třetí tranzitivní proces proběhnuvší po roce 1990 měl Československo vrátit zpět do systému tržního hospodářství.⁵⁶ Bezprostředně po pádu komunismu začaly vznikat analýzy, jež měly odpovědět na otázku formy budoucího vývoje Československa směrem ke svobodnému tržnímu hospodářství. Nezbytnou součástí těchto analýz představovalo i zhodnocení startovní pozice československého hospodářství na prahu jeho komplexní přeměny.

Především od Libora Židka a Václava Průchy si vypůjčím výčet pozitiv a negativ, která zpracovali většinou z právě zmíněných analýz hospodářského stavu. Ti a jiní autoři, na něž se odvolávají, spatřují pozitiva především v makroekonomické oblasti. Jako zásadní klad uvádí geografickou polohu Československa potažmo ČR. Dlouhá hranice s Německem a Rakouskem usnadnila ekonomickou i společenskou reintegraci do západních struktur. Další výhodou oproti ostatním východoevropským tranzitivním zemím představuje úroveň především technického vzdělání.⁵⁷

Nicméně další výhodou představovala relativní vyspělost československého hospodářství v porovnání s ostatními východoevropskými státy vyjma NDR. Poslední makroekonomická výhoda spočívala v nízkém zahraničním dluhu, čímž se ČSSR lišila od předlužených států jako například Polska či Jugoslávie.

Výčet negativ je však rozsáhlejší. Zásadní zápor představoval samotný systém řízení ekonomiky. Centrální plánování vnášelo obecně do hospodaření podniků či do ekonomiky celkově obrovské množství pokřivení a iracionálních jevů, které jsou v tržní ekonomice naprosto nemyslitelné (například maximalizace vstupů při minimalizaci výstupů za účelem získání měkkých plánů). Navíc nebylo možné vše plánovat a tudíž se většina plánů hroutila,

⁵⁶ Acta Oeconomica Pragensia, 2005, roč. 13, č. 3 České (československé) transformační kontinuity 20. století Problémy struktury ekonomiky, technicko-technologické vyspělosti a podnikatelsko-manažerských elit Eduard Kubů

⁵⁷ Na okraj je třeba zmínit, že tato skutečnost se netýkala sociálních a humanitních věd. V těchto vědních oborech se silně projevovala retardační tendence ideologie vládnoucí strany, což také představovalo problém například mezi ekonomy. Ti ve své většině nebyli připraveni zvládat složitost tržního hospodářství. Nehledě na to, že individualita studentů byla z ideologických důvodů potlačována, což mělo také negativní vliv na jejich budoucí počínání v prostředí volného trhu.

přinášela zásobovací problémy a další negativní jevy. S tím souvisel i institut společného vlastnictví, jehož důsledkem byl nedostatek vlastní iniciativy. Jen tento řetězec tří skutečností činil socialistické řízení neživotaschopné. A nejen to, na tyto procesy byla vázána nízká míra inovací, nerozvinutost technologií a infrastruktury. Dále negativně působila skutečnost autarkní ekonomiky a její orientace převážně na východní trhy. To vše snižovalo výkon a působilo na kontinuální zaostávání za západními demokraciemi. Politicko-ideologické důvody určovaly strukturu ekonomiky. Komunisté se totiž domnívali, že jedině výroba přináší hodnotu, a proto bylo jejich úsilí zaměřeno na maximalizaci rozvoje průmyslu za souběžného zanedbávání a potlačení sektoru služeb, který byl marxistickými ekonomy vnímán jako neproduktivní.⁵⁸ Židek také zmiňuje, že zaostávání ekonomiky souviselo i s ideologicky pokřiveným právním systémem a morálním stavem společnosti. Zmiňuje při tom zcela běžné lidové heslo: "Kdo neokrádá stát, okrádá rodinu"⁵⁹, což je v naracích spjatých s touto prací velice častým tématem. Také výchova občana s sebou do budoucna přinášela skryté problémy. Nesamostatnost dospělého člověka prožívajícího celý život v komunismu se musela v prostředí volného trhu také ukázat jako hendikep. Socialistický stát představoval extrémního opatrovníka.⁶⁰ To kontrastuje se stavem, jaký byl k vidění v sousedních zemích, jako v Maďarsku a v Polsku, kde byly určité drobně podnikatelské činnosti povoleny.

S morálním stavem společnosti také souvisí stav neformálních institucí vyvíjejících se postupně v dlouhém časovém období: *Ve svých úvahách o revolucích v Evropě v roce 1989 formuloval Ralf Dahrendorf myšlenku, podle níž transformace postkomunistických společností ve společnosti západního typu proběhne ve třech úrovních: správní, ekonomické a psychologické. Zatímco v oblasti správy a tvorby demokratických institucí bude přeměna trvat šest měsíců a ekonomika se v rozumné míře stabilizuje za šest let, bude přeměna vzorců chování a sedimentovaných hodnot trvat šedesát let.*⁶¹ Jako nejzásadnější problém

⁵⁸ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004* s.16

⁵⁹ Lubomír Mlčoch k tomu poznamenává, že: *Namísto nového člověka, který měl být již nepoznamenán egoismem soukromého vlastnictví, převládlo úsloví "kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu". Ostatně v systému, který započal svou historii organizovanou společenskou krádeží, masovým vyvlastněním a porušením tisíciletého morálního imperativu, to ani nemohlo dopadnout jinak.* MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností* s.86

⁶⁰ Peněžní mzda jednotlivce je mnohem menší, než jeho celková odměna. Velká část celkového příjmu jednotlivců je v podobě dotovaného bydlení, zdarma poskytovaného vzdělání a zdravotních služeb, dotované dopravy, potravin a rekreace. Jinými slovy, mnohá spotřební rozhodnutí jsou činěna za jednotlivce státem. ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004* s. 22

⁶¹ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004* s.238

socialistického dědictví vnímá i Vojtěch Spěváček právě chybějící institucionální a právní rámec, který stanovuje pravidla fungování tržních ekonomik.⁶²

Zhodnocení stavu hospodářství by nebylo kompletní, pokud bych ještě nezmínil publikaci Ekonomického ústavu ČSAV: *Československo na rozcestí*⁶³, jež má být právě shrnující zprávou o stavu československého hospodářství. Přestože vznikala krátce před 17. listopadem a vyšla až po něm, nejedná se o nijak antikomunisticky laděnou práci, nýbrž o racionální zhodnocení špatného stavu československé ekonomiky. V této studii jsou však zmíněny především negativa stavu na počátku transformace. Jediné pozitivum je spatřováno v historické vyspělosti, z níž však těžila centrálně plánovaná ekonomika a zasloužila se o vyčerpání této výhody. Výkonnost ekonomiky je viděna jako tristní, poněvadž je srovnávána s vyspělými ekonomikami západního typu.⁶⁴ Dále oproti výše jmenovaným autorům zmiňují i problematiku životního prostředí a přírodních zdrojů jako hospodářský problém. Zemědělská půda je v důsledku špatného zacházení ohrožena erozí, drtivá většina půdního fondu je ohrožována okyselením, polovina pitné vody neodpovídá platné normě a lesy jsou poškozeny na území Čech ze dvou třetin celkové výměry. To s sebou nese obrovské finanční zatížení a neblahé dědictví do budoucna. Od zpracovaných přehledů se tato publikace odlišuje také jejím zájmem o občana a jeho životní úroveň nejen v ekonomické rovině, ale také například v možnosti míry seberealizace. Ve světle těchto informací je možné považovat Československou ekonomiku za zdevastovanou jak po stránce strukturální, tak i po stránce lidských zdrojů (vyjma vysoké úrovně technické vzdělanosti). K těmto negativům lze připočítat i přenášené negativní vzorce chování, jimiž se zabývám v této práci.

2.3 Zákonné úpravy přechodu k tržní ekonomice

S pádem komunistického režimu vyvstala nutnost úpravy právního rámce, bez něhož by přechod k tržní ekonomice nebyl možný. Socialistické zákonodárství totiž s eventualitou soukromého vlastnictví vůbec nepočítalo a tudíž neexistoval právní rámec jak pro nakládání se soukromým majetkem tak ani pro podnikání a jiné činnosti vázané na tržní ekonomiku. Rozhodující politické síly se shodly na tom, že zásadní proměny československé společnosti

⁶² SPĚVÁČEK, Vojtěch a kol. *Transformace české ekonomiky: Politické, ekonomické a sociální aspekty*. s. 41

⁶³ Ekonomický ústav ČSAV. Kolektiv autorů. *Československo na rozcestí*

⁶⁴ Například je zmíněn případ z každodenního života, kdy na běžné potraviny musí československý pracující vynaložit 2,5krát více pracovního času než v NSR, u barevného televizoru 9-14krát, u HiFi věže 33-40 krát a u jednoduché kalkulačky 65 krát. s.9

se musí promítnout ve změně ústavy. Právě v nich se měl projevit nový koncept ochrany vlastního pojetí vlastnického práva. Ústavní zákon z 18. dubna 1990 č. 100/1990 Sb. přeformuloval články 7-15, které se týkaly především ustanovení o hospodářském systému, pojetí a koncepci vlastnického práva a vlastnických vztahů, včetně jejich ochrany.⁶⁵ Tento ústavní rámec byl dovršen přijetím Listiny základních práv a svobod. Ta potvrdila právo občanů vlastnit majetek a stanovila, že vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah a ochranu.⁶⁶

Druhá kapitola právní publikace *Soukromé podnikání: zákony, komentáře, příklady* pojednává o privatizaci jako o procesu deetatizace. Komentář k zákonným opatřením je hloubkovou historickou analýzou vývoje socialistického hospodářství a následná komparace s vývojem kapitalistických států. Zcela realisticky předkládá specifické podmínky ČSFR pro následný privatizační proces.⁶⁷

Malá privatizace je upravena zákonem číslo 427/1990 Sb. K praktickému procesu malé privatizace: Účastnit se mohly v prvním kole pouze fyzické osoby nebo obchodní společnosti složené výlučně z fyzických osob, které jsou občany ČSFR nebo alespoň po 25. únoru 1948 nějakou dobu byly čs. státními občany. Předmětem malé privatizace mohou být pouze věci, nikoli majetková práva, a to pouze ve vlastnictví státu. Lze privatizovat pouze celé jednotky, tedy nikoli jednotlivé věci.⁶⁸ Jednotka, která má být dražena, musí být zpřístupněna veřejnosti nejméně třicet dnů přede dnem konání dražby. Jednotku získává nejvyšší peněžní nabídka, není-li zájem, licitátor může cenu po skocích ve výši 10 % snižovat, až je snížena na 20 % vyvolávací ceny. Majitel mohl jednotku užívat k jakémukoli účelu, výjimku tvoří pouze prodej základních potravin, ve kterém musí nový majitel ještě rok pokračovat.⁶⁹ Zákon o malé privatizaci také upravoval restituční hranici, tedy již zmíněný 25. únor 1948 - za touto časovou hranicí již navrácení znárodněného, konfiskovaného či jinak vyvlastněného majetku nemělo být možné.⁷⁰ Tento stav však prolomil zvláštní zákon č.116/1994 Sb., na jehož základě bylo možné uplatnit nárok na vydání věci podle zákona o mimosoudních rehabilitacích i tehdy, pokud se jednalo o osobu, které byl majetek odňat v

⁶⁵ SCHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*. s.330

⁶⁶ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci- státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. s.398

⁶⁷ VODIČKA, Arnošt et al. *Soukromé podnikání: zákony, komentáře, příklady*. Díl 4, *Mimosoudní rehabilitace, Malá privatizace, Velká privatizace* s.125-9

⁶⁸ PLÍVA, Stanislav. *Privatizace majetku státu*. s.27-29

⁶⁹ VODIČKA, Arnošt et al. *Soukromé podnikání: zákony, komentáře, příklady*. Díl 4, *Mimosoudní rehabilitace, Malá privatizace, Velká privatizace* s.130-135

⁷⁰ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci- státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. s. 400

době druhé světové války v důsledku politické, národní či rasové perzekuce a jejíž řádně uplatněný nárok podle restitučních předpisů let 1945 a 1946 nebyl do Února 1948 řádně uspokojen.⁷¹

Zajímavou část pro svůj historizující obsah tvoří komentář k zákonné úpravě o malé privatizaci: *Cílem privatizace v první etapě (chápaje v malé privatizaci) je vytvoření základů tržního prostředí. Privatizace tak představuje v podmínkách ČSFR etapovitý proces, kdy až teprve po vytvoření základů tržního prostředí bude moci privatizace pokračovat v podobných podmínkách, v jakých probíhala od konce 70. let ve státech s tržní ekonomikou. První etapa privatizace, v níž se mají vytvářet základy tržního prostředí, nemá precedens.*⁷²

Poslední a zároveň nejvíce diskutovanou změnou týkající se soukromého práva byl akt restitucí či jinak reprivatizace.⁷³ Již v polovině roku 1990 bylo jasné, že v rámci úvah o privatizaci se bude nutně vyrovnat s celospolečenským tlakem na restituci různými formami vyvlastněného majetku. Původně byla restituce chápána především jako navrácení věcí původním vlastníkům a jejich dědicům, zatímco odškodňovací prvky byly potlačovány. Restituce byly chápány jako nejrychlejší forma privatizace a zároveň měly svěřit majetek široké vrstvě staronových vlastníků odlišných od nomenklaturních kádrů. Proto byly restituce pojímány jako jedna z forem privatizace, což zprvu vedlo k upozadění úlohy restitucí jako nápravy majetkových nespravedlností.⁷⁴ Obecně byly legislativní změny v ústavě, trestním i hospodářském právu přijímány s povděkem pro svůj liberalizační ráz. Nikdo se nezabýval důsledky novelizací na únik státního majetku. Jako zásadní se jeví zrušení části trestního zákona týkající se rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví jako přežitek odporující principu stejné právní ochrany všem typům vlastnictví. To však mělo v klíčovém období před privatizací negativní vliv na ochranu ještě nezprivatizovaného majetku. Důsledkem byla divoká privatizace ve formě tichého převádění podniků na soukromé společnosti.⁷⁵

Ačkoli není velká privatizace středobodem zájmu této práce, představuje zásadní proces doby transformace. Nová vláda musela řešit skutečnost mizivých úspor obyvatelstva na straně jedné a obrovský státní sektor na straně druhé. Tento problém se vyřešil „rozdáním“

⁷¹ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci- státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě.* s.411

⁷² VODIČKA, Arnošt et al. *Soukromé podnikání: zákony, komentáře, příklady. Díl 4, Mimosoudní rehabilitace, Malá privatizace, Velká privatizace* s.129

⁷³ Pojem reprivatizace používá ve svých statích Lubomír Mlčoch, vysvětluje ho jako: *pokus o rekonstrukci někdejších vlastnických práv s téměř půlstoletým odstupem.* MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* s.24

⁷⁴ KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: Od znárodnění k privatizaci- státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě.* s.399

⁷⁵ AMNTESTI INTERNATIONAL.. *Co se stane když se zhasne: Dvě podoby české privatizace* s. 19-20

státního majetku co největšímu počtu občanů právě skrze kupony. Tím se měl z Čechů stát národ kapitalistů, jak to ve své knize *Poválečná Evropa*⁷⁶ zmiňuje Tony Judt. Oficiálně proběhly dvě vlny kuponové transformace, pro účely této práce stačí zmínit, že konečným důsledkem byla koncentrace kupónů v rukou několika jedinců.

2.4 Období transformace 1990-1997

Období mezi lety 1990-1997 jsem nazval obdobím transformace, poněvadž se převážně tímto časovým úsekem zabývá předkládaná práce, nikoli proto, že by se Česká republika transformovala právě v tomto období a v době po roce 1997 by se již další změny neudávaly. Nicméně vzhledem ke skutečnosti odchodu ODS do opozice a první post-transformační recesi, lze toto období považovat za první fázi transformace.

Podle Michala Illnera je transformace multidimenzionální proces, který se skládá z komponent politické, hospodářské, sociální a kulturní přeměny. Neexistuje čistě izolovaná ekonomická či sociální transformace, ale všechny jmenované komponenty se vzájemně ovlivňují, tudíž i výzkum jednotlivých komponent nelze provádět bez znalosti celého transformačního spektra.⁷⁷ Následující kapitoly v základních obrysech stručně popisují vývoj jednotlivých komponent transformace.

2.4.1 Politická transformace

Problém politické transformace jakožto transformace formálních institucí je de facto transformací nejjednodušší a nejrychleji proveditelnou. Odhlédnu-li od proměn politické kultury, chování jednotlivých politiků a podobných aspektů, jež spadají spíše do transformace společenské než politické, tak se budu soustředit pouze na změny institucionálního charakteru. Tímto prizmatem lze politickou transformaci hodnotit jako velice rychlou a celkem úspěšnou.

Obecně vzato se jednalo o konec vlády jedné strany, tedy přechod k pluralitnímu politickému systému na základě svobodných voleb. V první fázi se transformace prováděla

⁷⁶ JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: Dějiny od roku 1945*. s.

⁷⁷ ILLNER, Michal. *Post-Communist Transformation Revisited* s.158

metodou "výměn". Těmito výměnami míním zaprvé změny personální, kdy se prostřednictvím kooptací nahrazovali komunističtí funkcionáři, a zadruhé pozdější svobodné volby. V lednu 1990 došlo ke změně složení Federálního shromáždění ČSSR, kdy bylo odvoláno 122 poslanců KSČ a vyjma šesti neobsazených míst si ostatní rozdělilo OF a VPN. Bezpartijních bylo z šedesáti čtyř ponecháno čtyřicet jedna. K rekonstrukci došlo i v České národní radě. Sama KSČ odvolala svých padesát jedna ze statřicetitřítí poslanců.

Tzv. malým zákonem o politických stranách z 23. ledna 1990 vznikl v ČSSR pluralitní politický systém a první volby byly plánovány na červen téhož roku. Ty upravoval volební zákon ustavující 12 obvodů a volební klauzuli 5% v ČR a 3% v SR. Také ukládal mimořádné dvouleté volební období a povinnost přijetí nové ústavy. Jiné důležité zákony zakotvující základní občanské svobody byly přijaty mezi 27. a 29. březnem. Nutná byla i změna zahraničně-politické orientace. Důležitým formálním aktem byla dohoda o odchodu sovětských vojsk z Československa, uzavřena v únoru 1990, a červnové rozpuštění Varšavské smlouvy.

2.4.2 Ekonomická transformace

K překonání jha centrálně plánované ekonomiky bylo dále nutné provést změny vlastnických vztahů. Pro provedení takové systémové změny však nebyl znám potřebný mechanismus odpovídající reálným podmínkám a možnostem.⁷⁸

S rokem 1990 přišla nutnost řešit strategii přechodu k tržní ekonomice. Podle badatelů se do popředí dostaly dvě koncepce a to tzv. šoková terapie a gradualismus. První jmenovaná předpokládala okamžitou liberalizaci trhu, deregulaci cen, mezd a otevření domácího trhu zahraniční konkurenci. Gradualistická koncepce představovala přechod pomalejší. To podle stoupenců šokové terapie neslo nebezpečí, že oddalováním systémových změn narazí na pokles odhodlání lidí nést transformační náklady a transformace se tedy zastaví nedokonána. Politické elity v čele s Václavem Klausem byly nakloněny šokové terapii, která se ve své umírněné formě dočkala realizace.⁷⁹ Podle Patricie Dillon se proti gradualistům projeví zastánci radikálního řešení jako daleko znalejší fungování tržních mechanismů.⁸⁰

⁷⁸ KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. s. 338

⁷⁹ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: V komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. s.21

⁸⁰ DILLON, Patricia a WYKOFF, Frank C. *Creating capitalism: transitions and growth in post-Soviet Europe* s. 141

Transformace se počala odehrávat podle Klausova scénáře. Ten deklaroval, že jeho cílem je *''vytvoření standardní tržní ekonomiky, založené primárně na soukromém vlastnictví a na tvůrčí iniciativě svobodných občanů''*⁸¹ Proto byla část reformy provedena velice rychle: Cenová liberalizace, liberalizace zahraničního obchodu, uvolnění možnosti zakládat nové podniky, odstranění subvencí, vznik kapitálových a finančních trhů a legislativní zrovnoprávnění všech forem vlastnictví. Dále byla důležitým počinem tzv. transformační kotva. Kotva představovala dočasný nástroj pro dobu transformačního období, jenž měl zabránit nekontrolovatelnému růstu cen. Na počátku transformace byly takové kotvy dvě a to ukotvení devizového kurzu a mzdová kontrola. Kotvení devizového kurzu spočívalo ve fixním kurzu závislém na koši pěti měn.⁸² Tím se zčásti zabraňovalo inflaci, což přispívalo relativní stabilitě hospodářského vývoje české tranzitivní ekonomiky. Pro srovnání uvádím přehled míry inflace % v sousedních státech na počátku tranzitivního období.

	1990	1991	1992	1993
ČR	9,9	56,7	11,1	20,8
Polsko	585,8	59,4	45,3	36,9
Maďarsko	28,9	35,0	23,0	22,6

Pramen: Economic Survey of Europe, UN, Geneva 1998

První rok transformace (1990) s sebou přinesl přijetí scénáře ekonomické transformace a přijetí korpusu zákonů o soukromém podnikání - nutno dodat, že za rok 1990 činil podíl soukromého sektoru jen 4% HDP. Odstoupilo se od záporné daně, tedy od dotací, především potravin.

Souběžně s odstraněním těchto dotací byl zaveden státní vyrovnávací příspěvek ve výši 140 Kč pro každého občana Československa. Následující rok byl pro ekonomickou transformaci klíčový a to nejen díky počátku privatizace. Již 1. ledna 1991 byly liberalizovány ceny i obchod. To vedlo v případě cen k jejich prudkému nárůstu. Negativním jevem byla skutečnost, že s růstem cen se snížil reálný příjem domácností. V obavě z nespokojenosti obyvatelstva začala vláda s větší intenzitou budovat sociální záchrannou síť, jež měla

⁸¹ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. s.28

⁸² Americkému dolaru, německé marce, rakouskému šilinku, švýcarskému franku a v roce 1990 britské libře, kterou v roce 1992 nahradil francouzský frank.

zmírňovat dopady transformace na obyvatelstvo. V daňové sféře došlo k zjednodušení sazebníku, kdy z předchozích zhruba 1500 různých sazeb daní z obratu byly zavedeny čtyři.⁸³

Rok 1992 se nese především ve znamení rozdělení Československa a parlamentních voleb. Ve sféře hospodářské nebyl tak dramatický jako léta předešlá, dochází jen k masové privatizaci metodou kuponové privatizace. Další rok, již samostatné České republiky s sebou přinášel nutnost měnové odluky a celou řadu nákladů spjatou s rozdělením státu. Tyto náklady brzdily oživení ekonomiky. Mimo to byl ukončen proces malé privatizace a souběžně s ukončením vydávání akcií z první vlny kuponové privatizace došlo k otevření Pražské burzy cenných papírů a RM-SYSTÉMU⁸⁴. Následující tři roky (1994-1996) se nesly ve znamení růstu, ekonomika se dostala z transformační recese a inflace i nezaměstnanost se ustálily na únosné úrovni. V těchto letech probíhala druhá vlna kuponové privatizace a roku 1995 byla ČR přijata jako první z post-komunistických zemí do Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj. Byla také umožněna vnější směnitelnost koruny. Tento akt odstraňoval překážky pro pohyb kapitálu. Na konci zmiňovaného období se ale na povrch dostává několik skrytých problémů, které prozatím skrýval hospodářský růst. V roce 1997 došlo k citelnému zpomalování ekonomiky a také k měnové krizi.⁸⁵ Toto období je také hraničním termínem zájmu této práce.

2.4.3 Společenská transformace

Budu-li parafrázovat slova Ralpa Dahrendorfa, že společenská transformace může být dovršena zhruba za šedesát let, tedy za několik generací, vychází z toho fakt, že společenská transformace je proces časově nejdelší a nejsložitější. Výrok Ralpa Dahrendorfa je však nutné brát s nadhledem, oněch šedesát let pasuje spíše do beletristického podání jeho výroku, nicméně je pravda, že neformální instituce se proměňují ještě dnes, více než čtvrtstoletí po spuštění transformace. O skutečnosti, že proměna společnosti a hospodářských struktur je časově dlouhé období a politické události představují čas rychlý, je přesvědčen i Jacques Le Goff.⁸⁶ Člověk však byl již tehdy nucen měnit své vzorce chování, svůj hodnotový žebříček, ihned za chodu. Ač se jednalo a dodnes jedná o proces pomalý a náročný, je možné sledovat jeho zárodky již s prvním úderem aukčního kladívka.

⁸³ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004* s.51-66

⁸⁴ RM-SYSTÉM je akciová společnost, která působí jako organizátor mimoburzovního trhu s cennými papíry.

⁸⁵ ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004* s. 67-81

⁸⁶ IGGERS, Georg. *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivy k postmoderní výzvě*

Čechoameričan Milan Zelený v průběhu roku 1990 publikoval v Lidových novinách komentáře k transformačnímu dění z pozice uznávaného profesora ekonomie na amerických univerzitách. Ve svém článku "*Řešení přechodu k tržnímu hospodářství. Jak z krize?*"⁸⁷ zdůrazňuje, že je nutné vzdělání a učit se soběstačnosti. Jedinec je základem, povinností občanů je ze sebe udělat hodnotné, vzdělané a prospěšné lidské bytosti, vybudovat mezi sebou i mezi společenskými institucemi důvěru. To ilustruje důležitost proměny ve společenské a především v osobní rovině. Z textů jako je výše zmíněný vyplývá, že psychologická proměna člověka je jedním ze základních předpokladů k vybudování fungujícího tržního hospodářství.

V jiném článku: *Devatenáct tezí k hospodářské obnově Československa*⁸⁸ z první teze vyplývá, že základní formou kapitálu jsou znalosti a vědění. Tvořivost, zodpovědnost a inovační iniciativa lidí se nedá kupovat tak jako práce, tu lidé projevují až když jsou účastni a zodpovědní za chod podniku. Těmito zmínkami se také snažím ilustrovat pronikání "západních" hodnot do českého mediálního prostoru již od počátku transformace a tím i první kroky k psychologické proměně celé generace. Pavel Machonin ve své sociologické studii vidí podobnou nutnost psychologické proměny, když uvádí: "*Prosazení významných a hlubokých reforem nejen vzdělávacího systému, ale i mnoha dalších dílčích společenských systémů, které by mohly přispět ke komplexní modernizaci české společnosti, je z povahy věci záležitostí dlouhodobou, řešitelnou koneckonců jen generační obměnou společnosti.*"⁸⁹ Lubomír Mlčoch píše, že: *I v Anglii bylo třeba tří generací k tomu, aby se z gangsterů stali gentlemani*⁹⁰ V téže publikaci však poznamenává i jinou skutečnost odkazující na poválečné Německo jako místo, kde panovalo mezi podnikateli vysoké uvědomění důležitosti dodržování morálních norem.⁹¹ V této době se společenská transformace ovšem jeví jako proměna prozatím rozumová, kdy *rozum velí především přežít a podmínky pro přežití jsou tak náročné, že si začínající podnikatel nemůže dovolit příliš o etických dilematech přemýšlet.*⁹² Pominu-li přirozené podnikavce, kteří se vyskytují v každé době v každé společnosti, lze u

⁸⁷ ZELENÝ Milan, ČSFR očima exilového ekonoma: s.55-59

⁸⁸ ZELENÝ Milan, ČSFR očima exilového ekonoma: s.60-69

⁸⁹ MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*, s.255

⁹⁰ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* s. 41

⁹¹ Ještě v polovině našeho století, kdy se v poválečném Německu rodila koncepce sociálního tržního hospodářství, byli její duchovní otcové přesvědčeni, že podnikatelé si musejí na trh přinést „sebekázeň, smysl pro spravedlnost, čestnost, férovost, rytířskost, znalost míry, smysl pro obec, úctu k lidské důstojnosti druhého, pevné mravní normy. A dále, což je podstatné, byli též přesvědčeni, že tyto ctnosti nelze získat až na trhu, člověka musí vybavit „rodina, církev, pravá společenství a tradice. MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* s. 43

⁹² MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* s. 41

dalších lidí potažmo celé společnosti pozorovat drobné odchylování od vzorců chování komunistické společnosti s prvními dny transformace.

Otázka strategie společenské transformace byla podobná jako v případě transformace hospodářské. Ve společenské rovině se však rozhodovalo mezi liberálním a institucionálním⁹³ přístupem. Liberální přístup pro svoji vyšší rychlost přechodu a také ideologickou vyhraněnost tehdejších elit zvítězil i protože konvergoval se zamýšlenou "šokovou terapií" či lépe, rychlým transformačním procesem. Liberální přístup spočíval ve vytvoření tržních podnětů, vycházel z premisy, že lidé jsou přizpůsobiví a stačí provést několik základních systémových změn, které u nich vytvoří podněty k žádoucímu tržnímu chování.⁹⁴

Odhlédnu-li od teorie k praxi reality života v transformující se české společnosti je obrázek daleko temnější. Podle Transparency international je zadávání zakázek v České republice velmi úzce spojeno s korupcí, mafiemi a kriminálním podsvětím, přičemž na tomto stavu participují politici všech úrovní. Dále se ve zprávě uvádí, že České republice hrozí, že ji ovládne politicko-ekonomická lobby, která bude jako nástroj udržení moci používat zločin. K tomu zmíním jeden případ za všechny: *Že se v Příbrami dějí podezřelé věci - od střelení za bílého dne při bujarých projížďkách místní galerky v naleštěných limuzínách přes napadání hostů diskoték a vybírání výpalného až po podivné udělování radničních zakázek - bylo již delší dobu veřejným tajemstvím. Až na výjimky policie nikdy nikoho nezatkla.*⁹⁵ Co je ještě podivuhodnější, že výše popsaná situace pochází z roku 2002, tedy z doby, která již není ve středu zájmu této práce, nicméně se jedná o dohru právě doby transformace. Z hlediska dnešního pozorovatele to může působit jako důkaz pozitivního vývoje do roku 2017, ovšem vcítění se do tehdejší situace natolik uklidňující není. Představuje spíše důkaz závislosti na předchozí cestě s příměsí importované východní mentality podnikatelů známých spíše z filmů o ruské mafii.

Společenská proměna byla tedy vázána na všechny ostatní komponenty nejvíce a to kvůli své náročnosti. To lze ilustrovat i na transformaci právní a jejím dopadu na morálku. Četnost změn zákonů vedla k četným opravám, novelizacím a dodatkům či opakovaným

⁹³ Institucionální přístup čekal podobný osud jako v ekonomické rovině gradualismus. Institucionální přístup považoval za východisko transformace vznik nových tržně konformních institucí, tj. formálních i neformálních pravidel chování včetně sankcí za nedodržování pravidel. Transformace se nechápe jen jako několik systémových řezů nýbrž jako komplexní a složitá změna vžitých vzorců chování, která probíhá pomalu a nelze ji významně urychlit. U lidí existuje cosi jako závislost na minulém vývoji, která jim brání v rychlé změně chování a neumožňuje rychlou adaptaci na nové poměry. HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: V komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. s. 19

⁹⁴ HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: V komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. s. 19

⁹⁵ AMNTESTY INTERNATIONAL.. *Co se stane když se zhasne: Dvě podoby české privatizace s.55-57*

změněnám zákonů. S tímto růstem rychlosti se zvyšoval pocit právního vakua a přestávalo být jasné, co vlastně platí. Právní norma přestávala být právem ve chvíli, kdy byla nevykonatelná. Právní řád se tedy v prvních letech rozpadal a účastníci ekonomického života začínali brát spravedlnost do svých rukou. Objevují se specializované soukromé firmy na vymáhání pohledávek a mafie nabízejí své služby tam, kde stát selhává. Oficiální prohlášení mluvčího Ministerstva vnitra ČR ze dne 2.5.1995 obsahovalo tuto větu: *Zahraniční gangy se snaží proniknout do ekonomických a finančních struktur státu a ovládnout kontrolní mechanismy společnosti.*⁹⁶

Následující empirický výzkum si právě klade za úkol zjistit míru proměny společnosti v prvních letech přechodu. Zaměřuje se tedy nejen na obecný celospolečenský proces, ale také na proměny psychologie jednotlivce, na jeho hodnoty a hypotetickou proměnu morálních a etických zásad v průběhu prvních let svobody.

⁹⁶ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: Česká ekonomika mezi minulostí a budoucností* s. 80-1

3. Empirická

S pádem železné opony se nezměnila jen mocenská rovnováha ve světě, ale mnohem více. Čtyřicet let převládající ekonomická dogmata ve východní Evropě pozbyla svou platnost a Československo se vydalo na cestu k liberálně tržnímu systému. Za tímto účelem však bylo nutno změnit nejen zákony a ekonomickou politiku. Bylo nutné, stejně tak jako když zahajoval svoji existenci komunistický režim, změnit myšlení občanů. Nezbytností se stalo vychování sebevědomého, morálně uvědomělého, kriticky uvažujícího a na své vlastní schopnosti spoléhajícího se člověka. A toto provést nikoli s generací novou, nýbrž s generací lidí, jež své vzorce chování a žebříček hodnot vybudovali právě v minulém, od nového natolik odlišném režimu. Ve svém výzkumu se zaměřuji právě na ono překotné období transformace, ve kterém se proměna společnosti uskutečňuje v historicky krátké době. V následující části se pokusím odpovědět nejprve na celkovou proměnu myšlení společnosti ekonomickou obcí chápanou jako budování neformálních institucí. Konkrétně se zaměřuji i na proměny využívání volného času, či na to jaké bylo ono "zakladatelské období" českého kapitalismu, ptám se po změnách hodnot, chování nebo přístupu k práci jakožto zdroji obživy.

3.1 Ideová východiska

Empirickou část si dovoluji zahájit analýzou netradičního historického pramene, na kterém se budu snažit nastínit (oficiální) ideové zaměření nové doby, kterou se dále ve své práci zabývám. Konkrétně se jedná o skripta pro vysokoškolské studenty ekonomie, vydaná v roce 1991 jedním ze strůjců privatizace Tomášem Ježkem. *Antologie liberálního myšlení*⁹⁷, přináší přehled dvanácti esejí týkajících se liberálního myšlení v ekonomii, právních vědách, filosofii, sociologii a politologii. V předmluvě autoři zmiňují: *Antologie vychází v době, kdy naše země prochází složitými přeměnami. Zvláště změny v hospodářství jsou bolestné a dotýkají se všech vrstev obyvatelstva. S přibývajícím problémy, využívaje sociální demagogie, se začínají ve větší míře ozývat přestavboví ekonomové, zastánci glorifikace státních zásahů a všech dalších způsobů regulace. Znovu, jakoby nepoučení dlouhým obdobím devastace hospodářství, se obnažují jakési přednosti už prý opravdového socialismu.* Jen na okraj zmíním, že antologie neprošla redakční ani jazykovou úpravou, což svědčí o tom, že se spěchalo s jejím vydáním. Všechny dvanáct textů se zabývá ekonomickým liberalismem⁹⁸, jeho materiálním, intelektuálním, právním a etickým rozměrem. Přináší výběr těch nejzásadnějších a nejvlivnějších esejů tohoto myšlenkového směru. Zastáncem zmíněného myšlenkového směru byl bezpochyby i Tomáš Ježek, který byl také jedním ze strůjců transformace. Tato transformace ideologicky stála na pilířích liberalismu. Motivace pro vydání antologie je tedy vcelku jasná, zprostředkovat budoucím ekonomům základy liberálního myšlení, jež tvoří páteř budoucího politického systému.

Obsah antologie zcela jasně vypovídá o nové ideové orientaci v Československu a právě jako takový má hodnotu jakožto historický pramen. Největší podíl (pět textů ze dvanácti) má držitel Nobelovy ceny za ekonomii Friedrich August von Hayek, který je známý především jako zastáncem liberální demokracie a liberálně tržní ekonomiky, upřednostňující svobodu jednotlivce před sociálními jistotami. Mimo jiné je v antologii zahrnuta jeho esej *Intelektuálové a socialismus*, jejíž volbu zařazení do antologie je možné chápat spíše jako vymezení se vůči minulosti v Československu, než jako budování nové ideové základny.

⁹⁷ JEŽEK, Tomáš. a kol. *Antologie liberálního myšlení*

⁹⁸ Liberalismem v evropském slova smyslu. Nutno ho chápat jako ideologii zdůrazňující osvobození od státních zásahů, chápající stát jako nočního hlídače. Nikoli v americkém smyslu, kde slovo "liberál" charakterizuje to čemu v Evropě rozumíme socialistou či lépe zastáncem současného mainstreamového evropského socialismu.

Ostatní texty jako například *Protestantská etika a tržní hospodářství* Gerharda W. Ditze jsou však již zařazeny s jasným záměrem formovat myšlení nastupující generace ekonomů.⁹⁹ Ani v tomto směru se nelze vyhnout srovnání s nástupem komunismu.¹⁰⁰ Ve výše zmíněném případě se jedná o nutnost, či potřebu vytyčení ideové orientace nového režimu.

I demokratická společnost vyžaduje směřování za určitým cílem, většinou stejně jako totalitní režimy za určitým blahobytem. Rozdíl tkví jen v prostředcích, jakými se daný systém snaží cíle dosáhnout. Nedílnou komponentou oné cesty za blahobytem je právě jasně zformulovaný korpus myšlenek, které je třeba na zmíněné cestě hájit. V tomto směru nelze činit rozdíl mezi Marxovým Kapitálem a díly ekonomů rakouské školy. A právě Ježkova Antologie je jedním z bodů, který na počátku nové cesty vytyčoval prostředky, jakými je možné dosáhnout cíle.

To se jevílo jako nezbytné, ve světle stavu československé ekonomické vědy, jak o ní píše Jiří Havel: *První dvě generace českých ekonomů po roce 1882 (založení české větve Karlovy univerzity) byly absolventy právnické fakulty. Rovněž Vysoká škola obchodní založená v r. 1919 vycházela z tradice vzdělání na právnické fakultě. Když Alois Rašín na počátku první republiky odděloval českou měnu od rakouské, napsal příslušný zákon vlastní rukou za jedno odpoledne. Jeho následovníci v roce 1990 však takovou schopnost neměli, ba co více, ani jim nepřišla důležitá. Důvodem byla skutečnost, že nová tradice výuky ekonomie založená v roce 1953 na VŠE, instituce do značné míry opomíjela.*¹⁰¹

Další publikace, která výhledově slibovala novou cestu a v níž je možné najít velké množství ideových východisek, jimiž se transformace v České republice řídila, je volební program strany, která se pro období transformace ukazuje jako nejzásadnější. Občanská demokratická strana (ODS) ve svém programu pro rok 1992 spatřovala priority ve třech hodnotách: Ve *Svobodě* - jakožto otevřené příležitosti k tomu dělat, co je správné a čeho je třeba, svobodě jako možnosti, ale současně jako závazku. V *Rovnosti* - nikoli však jako uniformitě "která staví na jednu úroveň hlupáka i génia, slušného člověka i darebáka: ale jako rovnost před zákonem, rovnoprávnost, a tedy rovnost příležitostí, zaručující všem srovnatelné výchozí pozice". V *Solidaritě* – myšleno nikoliv jako vzájemné ručení za všech okolností, ale jako vědomí sounáležitosti svobodných a rovnoprávných lidí, z něhož plyne nepsaný příkaz spolupracovat a dobírat se porozumění. Ideově se ODS "hlásí k tržnímu hospodářství, postavenému na soukromém vlastnictví a umožňujícímu svobodnou aktivitu jedince, zaměřenou k prospěchu jeho širokého okolí". Rozsáhlý program ODS pro rok 1992 ve všech

⁹⁹ JEŽEK, Tomáš. a kol. *Antologie liberálního myšlení*

¹⁰⁰ Tímto se snažím ilustrovat podobnost v dobách tranzice (1945-1953 x 1989-2004), tedy vyzvednout společné jevy tranzitivního období. Nepokouším se tedy morální soudy či angažovanost.

¹⁰¹ HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čechách s.156

bodech začíná zhodnocením komunistického dědictví, ať se jedná o zdravotnictví, vědu, ekonomickou reformu či právní stát.¹⁰² Tím se dostávám k druhé komponentě nastolování nového režimu a tou je negativní se vymezení vůči režimu předchozímu.

V obou výše zmíněných pramenech lze spatřovat stejné tendence. Zaprvé, především v programu ODS je jasné vymezení se proti socialismu. A zadruhé jde o vcelku jasnou prezentaci především kladů liberálně tržního hospodářství. To, že tehdejší obyvatelstvo na tyto vize po čtyřiceti letech paternalismu přistoupilo, lze považovat za logické vyústění reverzních tužeb, ačkoli liberálně tržní hospodářství kladlo na jednotlivce daleko vyšší nároky, než na jaké bylo obyvatelstvo zvyklé. Václav Klaus k nové době poznamenává že: *Standardní propočty v kterékoliv západní zemi, v kterékoliv tržní ekonomice ukazují, že z nových podniků včetně tisku většina, tedy nad 50% hyne a myslí si že tento proces prostě nastává a nastane i v Československu a bude přirozený. Einsteinové a van Goghové se vždycky prosadí, i když to budou mít těžké, stejně vymyslí své teorie a namalují slunečnice. Ti na pomezí budou dělat jinou práci, budou novináři, kteří nebudou dělat dál žurnalistiku, ale to je prostě svět, do kterého teď vstupujeme, i do jeho rizik.*¹⁰³ Ovšem teorie liberálně tržního hospodářství prezentovaná v antologii i ve volebním programu ODS byla vzhledem ke specifickým podmínkám transformační doby velice odlišná od praxe zavádění liberálně tržního hospodářství, což se budu snažit prokázat na následujících řádcích.

3.2 Zakladatelské období

*Vzal si zboží do tašky, a stříhal jsem si vzorky těch látek na nějaký papír a normálně ani jsem neměl k tomu auto, normálně jsem jel tramvají a autobusem a vytipoval jsem si nějaký ulice. Jsem pak šel, koukal se doprava doleva kde je nějaký obchod kde bych to mohl prodat.*¹⁰⁴ Zhruba tento třířádkový příspěvek by se dal vztáhnout na většinu podnikatelů, kteří na počátku devadesátých let začínali s podnikáním. Zkrátka šlo o to pustit se do saturace prázdného trhu a to jakýmikoliv prostředky. Doba krátce po převratu se stala také dobou vytváření nového za pochodu a na koleni, což ilustrují slova Zdeňka Vomáčky¹⁰⁵ o jeho, v

¹⁰² ODS, ed. *Volební program ODS: Svoboda a prosperita*[online]. In: . Praha, 1992, s. 41 [cit. 2017-04-25]. Dostupné z: http://www.ods.cz/docs/programy/program_1992.pdf

¹⁰³ Reportér 28.8.1990 s. 69

¹⁰⁴ Rozhovor s Pavlem Herzogem vedla Adéla Herzogová 16.4.2017

¹⁰⁵ Zdeněk Vomáčka se narodil v Klučově roku 1953. Vyučil se automechanikem a v sedmnácti letech měl svého prvního potomka. Pracoval nejprve jako řidič traktoru u zemědělského družstva, později jako řidič nákladního vozu a poté jako bagrista. S bagrem byl na několikaleté službě v SSSR. Po revoluci začal provozovat hostinec a kiosk. K tomu si vydělával jako obkladač. Později založil stavební firmu, která se rozrostla na více

současné době by se řeklo "marketingové strategii": *První týden tam nikdo nepřišel (do hostince), tak jsem vzal sud na hřiště, narazil a zadarmo. Vypijte to, řekněte si co tam chcete mít. Řekli gambáč, tak měli gambáč. Dostanete gambáč za 15, berete? Super. Říkám deset kusů a jedno gratis, dvacet kusů a dvě gratis.*¹⁰⁶ V této jedné krátké promluvě lze nalézt několik procesů, které v současné době zaberou firmám mnoho času i prostředků. Dovolím si podrobnější rozbor optikou současného marketingu¹⁰⁷. Podnikatel v tomto případě znal cílovou skupinu svých zákazníků - zaměstnanci, muži středního věku. Věděl, že vysoká koncentrace těchto potenciálních zákazníků se vyskytuje na lokálním fotbalovém utkání. Zmiňovaný sud, lze chápat jako vklad do reklamy a zároveň se díky této "propagační akci" dostal do kontaktu se svými zákazníky. To mu umožnilo vybrat i produkt, tedy druh piva, který jeho potenciální zákazníci preferují a zároveň mohl zvolit takovou cenovou politiku, která byla oboustranně výhodná. V současné době to lze přirovnat k průzkumu trhu. Aby zvýšil atraktivitu svého podniku a zároveň si zajistil lepší ceny u dodavatele za větší odběry, vyrukoval s marketingovou akcí, již lze nazvat 10+1, 20+2. V tomto výše popsaném případě se odráží celá logika tržního hospodářství, založeného na komunikaci mezi podnikatelem a zákazníkem a navíc vyřešil všechny otázky strategických i marketingových rozhodnutí.¹⁰⁸ V podání narátora vypadá tento na ekonomických školách vyučovaný složitý proces vcelku jednoduše a intuitivně. V případě mé práce to vyvracuje tezi, že pro občany bylo tržní hospodářství něčím neznámým či nepochopitelným, naopak centrálně plánovaná ekonomika se svými nedostatky vytvořila v šedé zóně jakýsi kvazikapitalismus, kde se částečně tržnímu chování obyvatelé naučili. O tom se zprostředkovaně zmiňuje Erika R.¹⁰⁹ o svém otci: *On věděl co poptává ten trh v Rusku a přesně podle toho on se přizpůsobil, on jel do Ruska tam si to okouknul a zjistil, silonky to neseženeš, zahraniční krémy to je pro ně něco...vždycky když přijel domu sem, on se připravil na tu cestu zpátky, nakoupili se silonky, krémy co jsme*

než padesát zaměstnanců. V devadesátých letech byl také členem ODS. Přátelil se s mediálně známým Františkem Mrázkem, spojovalo je především činovníctví ve fotbalovém klubu. Konec podnikání zapříčinil pád IPB, kdy mu nebyly vyplaceny pohledávky. V současné době pracuje opět jako bagrista.

¹⁰⁶ Rozhovor se Zdeňkem Vomáčkou vedl Marek Skála 19.12.2016

¹⁰⁷ Marketing zjišťuje potřeby zákazníků a uspokojuje je.

¹⁰⁸ Strategická marketingová rozhodnutí jsou: Kdo je náš ideální zákazník? Jakou hodnotu mu nabízíme? Jak zajišťujeme jeho spokojenost a jak si udržujeme konkurenční pozici? (Poslední otázku zodpovídá narátor v jiném místě narace když říká, že cena 15kč byla zvolena protože ve vedlejší vsi měli v hospodě pivo za 17) Taktická marketingová rozhodnutí jsou otázky: Jaký produkt budeme konkrétně nabízet? Jaká bude jeho cena? Kde, kdy a jak ho budeme propagovat? Kde, kdy a jak bude zákazníkům dostupný? KRÁLÍČEK, Miroslav a kol. *Základy marketingu* s.20

¹⁰⁹ Erika R. ročník 1970. Narodena do dělnické rodiny. Po studiu gymnázia se pokoušela o Právnickou fakultu, ale ani jeden rodič nebyl v KSČ a nebyla přijata. V roce 1989 se vdala a měla potomka, načež se o rok později rozvedla. Po revoluci pomáhala rodičům v jejich podnikání. Stejně tak její druhý manžel (1994) byl podnikatelem. V současné době pracuje na dopravním inspektorátu.

*kupovali v tuzexu... s mámou jsme pak vymačkali citronovou indulonou ... to rusky nevěděli že je tam ten plíšek...*¹¹⁰ V nedostatkové ekonomice reálného socialismu¹¹¹ se otevíral velký prostor pro vytvoření šedé zóny, která fungovala jako trh. Tento "trh" měl svá specifika. Existoval sice neoficiálně, ale bez něho by byly zásobovací problémy ještě hlubší. Je však na místě položit si otázku, zda velké množství výrobků, jež byly ukradeny v podnicích a putovali na onen "trh", nechyběly na oficiálním socialistickém trhu a způsobovaly tak prohlubující se nedostatek. V případě narátorkou zmíněného "mezinárodního obchodu" docházelo k tomu samému, k čemu mělo docházet na vnitřním trhu - k saturování potřeb obyvatelstva. Zkrátka již socialismus svou neschopností uspokojovat konzumní potřeby obyvatelstva poskytoval neoficiální možnosti k tomu podnikat. Samozřejmě v určité zdeformované, ilegální podobě. A i zde spatřuji jeden z kořenů špatné podnikatelské kultury v devadesátých letech. Většina nových podnikatelů byla právě odchována zmíněným kvazitrhem, který jak vidno měl svá specifika, jež by bylo možné v současné době radit spíše do kriminální sféry než do podnikatelského prostředí. Tuto situaci pomáhá dokreslovat výtvarník Jiří Šťastný¹¹², který od roku 1990 spolupracoval s ukrajinskými a ruskými výtvarníky: *Prostě lidi který sem přijeli z chudý země, tak najednou já jsem koukal jak to funguje. Oni prostě zazvonili na barák tam vtevrěl chlap v prvním patře a oni že by si pronajali ten ten. A prostě zarískovali, to stálo strašně velký peníze, třeba na Malý straně na Starým městě otevřeli galerku... Já se bavil s tím Suzukem s tím učitelem a on říkal: "Vy jste tady měli úplně jinej život, tam aby člověk přežil, musel umět uplácet" a to už je tržní ten... přišel jsi na úřad a musel jsi uplácet, u doktora... to tady neexistovalo, tady se muselo uplácet jinak.*¹¹³ Výše citované útržky narací jsou v ostrém kontrastu vůči hodnocení výchozího stavu československé ekonomiky. A to jak z pera v druhé části citovaných autorů, tak i v kontrastu vůči mé vlastní hypotéze formující výzkumnou otázku. Předpokládal jsem, že pro obyvatelstvo byla nová svoboda a nutnost individualismu zcela nová. Tak se to také zdálo z makro pohledu. Ovšem náhled do života jednotlivců ukazuje, že tržní chování a podnikavost jsou integrální součástí lidské osobnosti a jsou tedy člověku zcela přirozené, tudíž se prosazují v různých formách v každém režimu. Problém transformace tedy netkvěl v tom naučit občany podnikání a péči o sebe samotné, ale naučit je podnikat v rámci legislativou stanovených

¹¹⁰ Rozhovor s Erikou R. vedl Marek Skála 21.4.2017

¹¹¹ Dobu reálného socialismu chápu vcelku obecně jako 70. a 80. léta minulého století.

¹¹² Jiří Šťastný se narodil v roce 1968 v Havlíčkově Brodě. Vystudoval střední zemědělskou školu. Jeho otec ho od mládí vedl ke sportu. Během revoluce plnil vojenskou službu. V roce 1990 začal pracovat v pražských galeriích a započal i s vlastní tvorbou. Měl mnoho výstav v západní Evropě. Od roku 2004 provozuje vlastní galerii v Míšenské ulici.

¹¹³ Rozhovor s Jiřím Šťastným vedl Marek Skála 28.6.2017

mantinelů. Ekonomické fungování mnohých jedinců se s přechodem mezi systémy nezměnilo, jen proměnilo svoji formu, legalizovalo se.¹¹⁴ Mlčoch za tím spatřuje tzv. institucionální paměť: *Váha institucionální paměti čtyř dekad tohoto období se ukazuje silnější než odlišnosti ve strategiích transformace v ostatních střeoevropských zemích za posledních 5-6 let. Nejde o náhradu jednoho systému institucí nějakým zcela novým systémem institucí, ale spíš se jedná o jakousi metamorfózu existujících institucionálních prvků, které se přestrukturují a opět sloučí do institucionálního uspořádání, v některých rysech podobného uspořádání minulému.*¹¹⁵

Jiným fenoménem je neznalost, na kterou ve své výpovědi upozorňuje Pavel Herzog¹¹⁶: *Tady mnoho těch podnikatelů nepochopilo co DPH znamená a tady mnoho těch podnikatelů nevědělo co to je to DPH. Tak když jsem byl u nich, domlouvali jsme se na fakture tak mi říkali, že to požadují s DPH, já to za vás platit nebudu. Oni vůbec nepochopili, o co v tom DPH jde. Oni měli pocit, že když dostanou fakturu na který bude nějaká částka kterou si můžou odečíst... ale tam to bylo mylné v tom, že já jsem byl jako výrobce a nakupoval to zboží v zahraničí bez DPH, takže jsem ho neplatil, a vlastně to DPH byla částka navíc kterou oni museli zaplatit.*¹¹⁷ I tento příspěvek souvisí s oním zakladatelským elánem. Tentýž narátor se v rozhovoru také nechal slyšet, že být mladý tak v současné době by podnikat nezačal, že je třeba nastudovat příliš mnoho zákonů a ani ekonomické vzdělání nemá, ale tehdy to možné bylo. Z toho důvodu se do podnikání dostávali lidé, kteří by se v běžné vyspělé ekonomice neměli šanci na trhu uchytit. Avšak vzhledem k nenasycenosti místního trhu se jim jejich podnikání po určitou dobu, nebo i déle, dařilo udržet. Vztáhnu-li to k problematice neformálních institucí, tak i tato skutečnost mohla eventuálně být důvodem úpadku podnikatelské kultury v Česku transformačního období. V tomto období totiž trh špatně plnil svoji regulační funkci. S čímkoli se v těchto zakladatelských letech začalo, mělo oproti tržním podmínkám na Západě nepoměrně větší šanci na úspěch, proto se na tomto trhu mohli pohybovat jedinci, kteří by v normálních podmínkách neuspěli. Je však diskutabilní, zda potenciální neúspěšnost podnikatele nějak ovlivňovala jeho morální profil. Jisté však je,

¹¹⁴ Během přípravných rozhovorů se členy vietnamské komunity se potencionální narátoři vyjadřovali v podobném duchu. Ačkoli byl a stále je Vietnam komunistickou zemí, již jako mladí museli v přístavních městech chodit vydělávat a podílet se tak na finančním chodu rodiny. Bohužel však nedošlo k uskutečnění rozhovorů a jejich nahrání, tudíž nemohu tyto výroky citovat.

¹¹⁵ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)* s. 57

¹¹⁶ Pavel Herzog se narodil v roce 1967 v Praze. Po studiu gymnázia začal studovat stavební fakultu ČVUT. Tu však nedokončil a začal se věnovat podnikání s importem a vlastní výrobou oděvů. V současné době stále podniká v oboru, soustředí se však jen na doplňky.

¹¹⁷ Rozhovor s Pavlem Herzogem vedla Adéla Herzogová 16.4.2017

že ona neznalost vnášela do podnikatelského prostředí chaos, a i ten jistě zavinil část pověstných "nezaplacených faktur".

Přestože v této práci mnohokrát zmiňovaný Lubomír Mlčoch kritizoval v devadesátých letech stát za to, že ve skutečnosti nevytvořil soukromé podnikání, ale jen ho převedl bankám, nad nimiž má nejvyšší kapitálovou kontrolu zase stát, tak podnikatelé stát v devadesátých letech pocíťovali jinak. Nebyl totiž nijak intervenční vůči jejich aktivitám. Například Pavel Herzog zmiňuje: *První daňový přiznání se dělaly prostě jenom napsané na papíru... tak v té době v tom roce 91 nebyl počítač ... první daňový přiznání jsem si dělal sám za pomoci kalkulačky, se to dělalo hodně na koleni.*¹¹⁸ Mimoto panuje mezi narátory shoda, že stát a jeho kontrolní mechanismy nebyly podnikání vůbec žádnou překážkou, jako protiklad zmiňují právě dobu současnou. S velkou lehkostí bylo možné vybudovat sociální kapitál. V té době dvacetiletý narátor R.S.¹¹⁹ potvrzuje otevřenost podnikatelského prostředí: *Jezdilo se sobota neděle, v Poděbradech byly trhy. Hrozně kontaktů jsi tam dostal. I na Letný byly trhy, tam jsi našel spoustu kamarádů, kluci který dováželi cigarety a hlavně nebyly kontroly... bylo padesát korun na rumu.*¹²⁰ Ačkoli velice mladý a na počátku kariéry, byl schopen vybudovat dostatečné zázemí sociálních vazeb. Ač někteří autoři vidí velké zvýhodnění nomenklaturních kádru díky jejich širokým známostem. Transformační doba evidentně nabízela vybudování tohoto zázemí i lidem teprve vstupujícím do procesu podnikání a dohnat tak náskok, který nomenklaturní kádry staršího věku za svoji činnost v podnicích získaly. Svě na tom ovšem sehrála i otevřenost doby a dravost mladých podnikatelů, kteří sociální vazby budovali především mezi sebou. Tím ze svých struktur mohli v některých oblastech starší činovníky diskvalifikovat.

Jako další determinant tehdejšího podnikatelského prostředí bylo již zmíněné nenasycení trhu. K tomu narátor R.S. poznamenává: *Nabídkovej list na psacím stroji psanej a měl osm položek. Rum, vodka, kafe... Kamkoli jsem to nabídl tam si to vzali. Přes den jsem obvolával lidi a snažil jsem se nabízet zboží, vždycky jsme jezdili, dvakrát v týdnu jsem jezdil do Prahy, kde měl sklad ten kamarád, naložil auto a rozváželi jsme. Pak jsem zkoušel i sám rozvážet... Dovolím si uvést ještě druhý případ, kde se ukazuje velký hlad po zboží jakéhokoli druhu: *Pitr měl třeba výhodně něco a Tomáš Hájek ze srandy "zkus to někde prodat". Tak já**

¹¹⁸ Rozhovor s Pavlem Herzogem vedla Adéla Herzogová 16.4.2017

¹¹⁹ R.S. narozen 1969, vyrůstal pouze s matkou. Již na střední škole technického zaměření žil sám. Velkou zkušenost pro něho znamenala vojenská služba na jejímž konci podepsal Několik vět. Poté co byl propuštěn z vojenského arresu začal neoficiálně podnikat s přítelem T. Hájkem s alkoholem a cigaretami. V této éře spolupracoval i se známým podnikatelem Tomášem Pitrem. Od roku 1992 podniká oficiálně a jeho velkoobchod funguje do dnešních dnů. V devadesátých letech se také věnoval importu automobilů z Nizozemska.

¹²⁰ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

*jsem vzal telefonní seznam, velkoobchody a prodali jsme kamion cukru do Kolína do velkoobchodu... normálně v hotovosti to vyplatili.*¹²¹ Tyto dva případy nejsou jedinými doklady o jednoduchosti obchodování a obecně podnikání. Nedostatková ekonomika způsobila deficit v uspokojování konzumních potřeb a logickou reakcí obyvatelstva byla nová vlna konzumerismu po vzoru západních společností. A to i přes to, že příjmy zde byly velice nízké a úspory znehodnocovány inflací. Ze slov narátorů lze obecně soudit, že realita finanční situace většiny obyvatelstva nebyla tak negativní, jak to prezentují oficiální statistiky. Zdeněk Vomáčka uvádí, že bylo zcela běžné i u větších firem vykazování nižších mezd a zbytek peněz byl zaměstnancům vyplácen "bokem". To umožňovala velice nízká kontrola finančních toků, kdy bylo velice snadné vykazovat nízký příjem, přičemž reálný příjem převyšoval u podnikatelů přiznaný i několikanásobně. To uvolňovalo prostředky k nástupu nového, již nenormalizačního konzumerismu, ze kterého nová podnikatelská vrstva počínala těžit. Lze totiž logicky vyvodit, že pokud by obyvatelstvo nemělo dostatek prostředků, nenasyčenost trhu by nevynikla až tímto křiklavým způsobem. Opět se zde projevuje zmiňovaná path dependency. V tomto případě opět odkazují na nedostatkovou socialistickou ekonomiku a za druhé na nivelizaci příjmu a úspor¹²² obyvatelstva. Na otázku, proč obyvatelstvo neoficiálně disponovalo určitými prostředky, přestože socialismus nivelizoval jejich příjmy a úspory a zároveň doba transformační jejich úspory znehodnotila, implicitně odpovídá další výpověď narátora R.S.: *J sme jezdili do Kutný Hory a tam vlastně nikdo nikoho neznal a vlastně Tomáš dal živnostenskej list a oni mu dali za sto tisíc na fakturu.* Na otázku, jak to vlastně bylo možné, narátor odpovídal: *Já myslím, tenkrát o tom mluvil vlastně i Klaus co byl, že tady prostě nebyli peníze, musela se nadělat hotovost. Ty lidi neměli s čím podnikat - aby mohli podnikat, tak takhle uvolnili, protože nebylo žádný papírování, pět faktur za měsíc, nikdo nic neřešil. Já vím, jak se vozili ty cigarety Bastos, tak tam bylo patnáct korun na krabičce!*¹²³ V této části narátor odkazoval na ono pověstné "zhasnutí" nebo například Klausovo notoricky známé prohlášení, že nezná špinavé peníze v pořadu Karanténa. Narátor převzal a kontextualizoval Klausova slova do reálného života. Ačkoli nikdo z transformační vlády a osob zodpovědných za její průběh explicitně tuto skutečnost nepřiznal, tak bylo nutné mezi obyvatelstvo dostat kapitál. Za tím lze částečně (a nikoli konspirativně) hledat důvody, proč byla první polovina devadesátých let nakolik

¹²¹ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

¹²² Na nivelizaci příjmů a úspor obyvatelstva v normalizačním Československu se mimo jiné zaměřuje Lenka Kalinová ve své publikaci: KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: K dějinám české společnosti 1969-1993*

¹²³ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

uvolněnou dobou, s minimální praktickou kontrolou. Dále také proč i legislativa zaostávala za ekonomickým a politickým vývojem. "Rozdání" majetku občanům skrze kuponovou privatizaci zaprvé nezasáhlo dostatečně početný segment obyvatelstva, aby se ustavila střední třída a za druhé nebyla kuponová privatizace příliš úspěšná a tudíž obohatila jen pár jednotlivců, nicméně k privatizaci více v následujících kapitolách. Ovšem samotná myšlenka rozdání majetku občanům byla dotažena do konce i v nižších příčkách společnosti, což byl nezbytný předpoklad pro ustavení střední třídy. Ta v západních zemích prošla dlouhodobým vývojem a podnikatelská vrstva vznikla postupným procesem akumulace kapitálu. Tento proces byl však v Československu násilně přerušen a ve své podstatě "zrušen" a tudíž bylo nutné na počátku transformace střední třídu vybavit kapitálem, který však ve společnosti neexistoval, neboť všechno vlastnil stát. I po privatizaci vlastnil stát majoritní podíl v bankách a ačkoli to Mlčoch vnímá negativně, jednalo se o nezbytný krok k vybudování střední třídy. Právě skrze banky proudil do podnikatelského sektoru největší kapitál. Mimo jiné také skrze jiné finanční instituce, například pojišťovny. K tomu se zmiňuje R.S.: *Tomáš Pitr dělal zelináře, jsme se kamarádili, potom vlastně v přístavišti měl sklad s alkoholem s cigaretama, on to kupoval přes Tuzex bez daně, vydělal šilény peníze. Dělal i pojistný podvody. Jsem byl u toho když říkal, že přivezou kamion Bastosek cigaret a druhé den už tam nebudou. A normálně udělali pojistnej podvod, že jim to ukradli.*¹²⁴ Na tento případ lze nahlížet ze dvou pohledů, z morálně etického, kdy přetrvávala kultura okrádání onoho neznámého. Nebo právě jako praktický příklad čerpání peněz do finančním kapitálem nenasycené ekonomiky. Na počátku devadesátých let koloval vtip charakterizující finanční sektor oné doby: *Po schodech z banky se kutálí muž a za ním našťvaný ředitel křičí: „Jak si dovolujete nás obtěžovat se žádostí o milion korun. Přijďte, až budete chtít úvěr alespoň za padesát milionů!“* Že tento vtip byl až příliš spjat s realitou ukazuje následující výpověď Z. Vomáčky: *Tamto jsme chtěli že to koupim za milion od toho chlapa a v bance Šmíd z Liblic říkal: „Já ti na to pětatřicet dám, když mi dáš mega a já jdu do důchodu“.* Protože Franta Mrázků říkal: *„Vem si úvěr pětatřicet, rozdej takhle drobný, třicet vem, abys měl na jednu splátku, hned to bouchni, já ti přivedu Kolju kterému dáš 'ypsilon'“*¹²⁵ a už ho tady neuvidí nikdo".¹²⁶ V tomto směru si neodpustím zmínit ještě jeden zážitek s bankovními úředníky na počátku devadesátých let, přesně kopírující onen zmíněný vtip: *Když jsem začínal s podnikáním tak jsem chtěl prachy, tak jsem šel do KB ted' si nepamatuju jestli pro devadesát*

¹²⁴ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

¹²⁵ Pravděpodobně "milion", v záznamu je to však nesrozumitelné.

¹²⁶ Rozhovor se Zdeňkem Vomáčkou vedl Marek Skála 8.4.2017

*nebo sedmdesát tisíc... Tak si mě tam pán vzal do kanceláře a tam byli ještě dva. A řekli mi: "No sedmdesát tisíc to nás nezajímá, takhle kdybyste chtěl dvě stě milionů." Tak to mě vyděsilo, ani náhodou já radši nechci nic...tak jsem vycouval prodal jsem karavan za sedmdesát tisíc, nějaký starožitnosti abych měl peníze do obchodu...*¹²⁷

Jiný náhled na tuto problematiku předestírá sociolog Potůček když píše, že: *U některých našich hlasitých kritiků zasahování státu do ekonomických aktivit se navíc nelze zbavit dojmu, že v jejich případě nešlo o nic jiného než o vědomou snahu zakrýt vlastní profit z nejasných legislativních poměrů.*¹²⁸ Je tedy otázkou pro další výzkumy transformačního období, jak by se transformace vyvíjela v případě, že by legislativní poměry odpovídaly ideálu a peníze by do hospodářství proudily kontrolovaným a pouze legálním způsobem. Osobně se domnívám, že rekapitalizace české společnosti a s ní budování střední třídy by zabrala mnohem delší časový úsek, než tomu bylo ve skutečnosti. Zároveň se však lze domnívat, že by společnost byla ušetřena některých excesů pramenících právě z neuspořádaných legislativních poměrů a rozvolněné morálky.

Jako poslední pojem tohoto zakladatelského období bych asi vyzdvihl okázalou spotřebu, projektující se například skrze mecenášství ve fotbalovém klubu. Narátor zmiňuje zajímavý okamžik z utkání Českého Brodu s Chrudimí, kdy Český Brod v poločase prohrával 3:1: *Jsmo tam přišli, rozběsnění jako to. Chrudim to byla. Si představ že jsme vltli do kabiny, to tam byl ten blbec z toho Škvorce, Pačes atak a říkáme: "Hoši tady máte kilo, to nedáme rozhodčím, ale to dostanete vy, ale vy je prostě porazíte." Marek dal tři fíky a 3:7 vyhráli! Bylo nás tam šest, každej jsme dali necelou dvacku a už to jelo.*¹²⁹ Z narace plyne, že nedat peníze rozhodčímu byla výjimečná situace. Stejně tak jako v podnikání se často člověk neobešel bez úplatků, tak ani ve sportu nepanovala o nic více lepší situace. Druhou skutečností pozorovatelnou z uvedeného výroku je demonstrace statutu. Ta se zdá být v devadesátých letech nezbytností a lze se domnívat, že to je přímý důsledek společenských změn, stejně jako jím bylo podnikatelské baroko, o němž v práci pojednávám dále. Dát na stůl "necelou dvacku" v té době minimálně dvouměsíční mzdu, nebyl soudě dle slov narátora až takový problém. Přitom při pohledu na běžně dostupné makroekonomické statistiky se zdá, že obyvatelstvo bylo v devadesátých letech systematicky ožebračováno, inflace se až do roku 1999 držela nad 8%.¹³⁰ Již na více místech v práci se oficiální statistiky

¹²⁷ Rozhovor s Václavem Pavlů vedl Marek Skála 27.5.2017

¹²⁸ POTŮČEK, Martin. *Nejen trhu: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti* s.47

¹²⁹ Rozhovor se Zdeňkem Vomáčkou vedl Marek Skála 19.12.2016

¹³⁰ Český statistický úřad [online]. [cit. 2017-06-26]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/2-inflace_1994

či písemné prameny rozcházel s informacemi v naracích. I tato skutečnost je jednou z nich. Narátor byl sice lépe situovaným díky svému podnikání, avšak z jeho další narace vychází, že ani jeho zaměstnanci žádným způsobem nestrádali. Jen vykazované mzdy byly kvůli šetření na daních nižší a výplata se seskládala ze dvou částí, oficiální a neoficiální.

3.3 Neformální instituce

To, co ve své práci prezentuji jako proměnu morálky a hodnot, chápou institucionální ekonomové jako neformální instituce a proto se i já budu tohoto termínu držet. Z toho důvodu si dovoluji kapitolu o morálce a hodnotách nové společnosti začít definicí institucí od Jiřího Havla: Obsahem instituce je omezení, které utváří chování lidí. Ačkoli zde chováním lidí rozumíme jejich ekonomické chování, lze jen obtížně najít typy lidského chování, které nemají a nemohou mít ekonomické důsledky. Jednotlivá omezení tvoří celek, který se v čase vyvíjí. V rámci celku obvykle rozlišujeme obecnější instituce, které se skládají z velkého počtu základních omezení, neboli pravidel. Vezmeme-li jako základní instituční omezení biblické přikázání nepokradeš!, je toto omezení součástí širší instituce soukromého vlastnictví, která v sobě v moderní společnosti skrývá tisíce a desetitisíce dalších pravidel. Chápání institucí nesmírně komplikuje skutečnost, že jednotlivé instituce vyššího řádu se do značné míry překrývají. Postavíme-li třeba proti soukromému vlastnictví veřejné, pak jeho součástí je výše uvedené pravidlo nepokradeš stejně jako stovky dalších společných pravidel. Instituce lze dělit podle různých klíčů. Nejobecnějším členění je na instituce formální a neformální. Formální instituce mají v drtivé většině povahu práva. Neformální instituce jsou na první pohledu hůře uchopitelné, protože představují soubor ustálených zvyků, tradic, společenských zkušeností apod. Z různého pohledu můžeme pak mluvit o kultuře, morálce nebo etice. Neformální instituce však nejsou něčím, co stojí mimo instituce formální, ba naopak se obě tyto kategorie zhusta prolínají. Sama právní teorie se například zmiňuje o právu jako minimu mravnosti.¹³¹

Negativní vliv institucionálního vzduchoprázdna vyvolaného aplikovanou politikou reálného socialismu patří dle mého názoru právě do takové kategorie. Skutečnost podle Havla vynikne zejména při mezinárodním srovnání. Polsko si zachovalo poměrně rozsáhlý soukromý sektor v zemědělství a maloobchodu po celé období socialistické éry. Maďarsko od konce šedesátých let soukromý sektor posilovalo, ať už se to týká drobného podnikání,

¹³¹ HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čechách s. 158

družstev nebo joint-ventures. NDR dokonce udržovala část soukromé výroby, byť přistoupila k určitému jeho utlumení v průběhu sedmdesátých let. Uvědomme si, že socialistické Československo vykazovalo nižší podíl soukromého sektoru na výrobě než SSSR. Efekt této skutečnosti je potom jednoznačný. Polsko a Maďarsko nepochybně vstupovalo do fáze tržní ekonomiky na počátku devadesátých let přinejmenším s částečně fungujícím institucionální infrastrukturou soukromého podnikání, NDR ji pak plně recipovala od svého většího bratra. Slovinsko těžilo z dědictví jugoslávského tržního socialismu. S výjimkou České republiky tedy všechny srovnatelné země disponovaly čímsi jako podnikatelskou komunitou, jí odpovídajícími právními normami a zejména neformálními vztahy (zvyklostmi), které umožňovaly této komunitě reprodukovat a rozšiřovat své aktivity. Naopak naše země musela projít martyriem tvorby nové podnikatelské třídy s veškerými atributy tohoto procesu. Je tedy paradoxem, že ačkoli po výkonové stránce byla česká ekonomika nejrozvinutější transformační zemí, po institucionální stránce byla z pohledu trhu téměř nejvíce zaostalá. Paradox je dvojnásobný, pokud si uvědomíme tradičně vysokou formální úroveň českého práva a administrativní kultury - úroveň, která zcela nezanikla ani v socialistickém mezidobí. Naopak široké vrstvy obyvatel vstoupily do nového období s minimálním respektem k vlastnictví a bez základních prvků právního vědomí.¹³²

Mlčoch k této problematice přidává obavu, že na třetí funkci státu, moc soudní a výkonu spravedlnosti se poněkud pozapomnělo. Ten se pak stal úzkým profilem celé změny. Celá operace je dle Mlčocha příznačná pro podcenění role institucí, tak typické v hlavním proudu ekonomie.¹³³

Ačkoli je transformace nahlížena především jako proces aktů vlády upravující právní rámec a ekonomickou politiku státu, nezůstávala mimo pozornost činitelů ani morální stránka přerodu. Václav Klaus, nejvýraznější postava transformačního období k tomu poznamenává ve svém článku pro Sobotní telegraf z roku 1991 že morální normy chování se na rozdíl od norem právních nekonstituuji tím, že je uloží stát, nýbrž jsou výsledkem dlouhodobého působení vnějšího společenského a ekonomického tlaku, autority veřejného mínění a návyků a zásad vštěpovaných výchovou. Nový systém, který je právě budován na lidské individualitě, sebevědomí, odvaze, schopnostech, iniciativě a odpovědnosti za vlastní osud, si vytvoří i vlastní ideály a pravidla chování. V oblasti ekonomických vztahů budou nabývat na významu takové impulsy, jako je dobrá pověst podnikatele, jeho spolehlivost, serióznost a

¹³² HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čechách. s. 159

¹³³ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace: česká ekonomika mezi minulostí a budoucností: (institucionální pohled)* s.80

slušnost.¹³⁴ Ovšem morálka a hodnoty v devadesátých letech se značně odlišovaly od učebnicových příkladů liberálně tržního hospodářství příklad z pozdější doby, tedy roku 1998 doplňuje představu o morálce transformačního kapitalismu: *Do devadesátého osmého roku to jelo na plný pecky. V devadesátym osmym přišel k moci sociální demokracie, pan Zeman, a začalo se krást, ale tvrdě. Já jsem vyhrál zakázku na fasádu tenkrát v Táborský ulici za nějakých deset milionů, ten přišel a bez řečí, z tý radnice poskok z ČSSD, že chce mega, 10%. Říkám ty vole z čeho ti je mám dát. 'No tak nezaplatíš je a pošleš je domu.'*¹³⁵ Tato výpověď ilustruje naprostou absenci nejen neformálních institucí v pokročilé fázi transformace, ale také absenci jakékoli kontroly finančních toků a sebereflexe tehdejší garnitury. Svým chováním připomíná spíše komunistického papaláše než politika ve vyspělé demokracii (jíž Česká republika v té době samozřejmě nebyla). Zde narážím na další problém, v úvodu výzkumu nezohledněný, a tím je proměna politické kultury, která jak vidno na tomto případě nedošla příliš velké proměny. Nezájem o osudy lidí, potenciálních voličů, svědčí o děděné krátkozrakosti politiků tehdejšího ražení. Navíc z hlediska ekonomie je nevyplacení mezd sebevraždou domácí spotřeby, důležitého agregátu vývoje ekonomiky. Zkoumanému období bližší případ, narátorem sice podáván pozitivně, ale objektivně stejně negativní jako výše zmíněný, je tento: *Jsem dal ODSce třista tisíc a byl jsem zařazenej do těch výběrovek, jsem tam poslal nabídku a byl jsem vytaženej z toho šuplíka já a dalších šest. No ale vždycky jsem nějaký zakázky dostal. Sponzorskej dar, a oni se odměnili, že mě zařadili do těch výběrovek. Někdy jsem vyhrál někdy ne...*¹³⁶ Ačkoli tuto skutečnost narátor podává poněkud eufemističtěji (v rozhovoru dále zmiňuje, že byl od samého počátku existence strany členem ODS). Jsou objektivně hodnoceny oba případy důkazem selhávání právního státu v celých devadesátých letech. Včetně malých možností obrany proti tomuto chování výše postavených politiků. Také to svědčí o tom, že tzv. malá domů byla běžnou praxí nad kterou se nebylo nutné pozastavovat. Jiným způsobem, jak nakládat s penězi na hraně oficiálnosti, byla neprůhledná finanční struktura sportovních klubů. V jejich vedení se koncentrovali různí podnikatelé vytvořivší trust sui generis a díky tomuto trustu si vzájemně dodávali zakázky, z nichž plynula část zisku do struktur sportovního klubu. Jak s nimi bylo nakládáno dále jsem se bohužel nedozvěděl: *Tak mě vzal do Karmy, dělali jsme opravy, stavěli jsme haly a takovýhle věci. No a já jsem z těchletěch prací dával desátky do fotbalu. To byla takzvaná peltovina. Dostaneš zakázku ale deset procent dáš na fotbal. Já jsem do toho fotbalu vrazil*

¹³⁴ KLAUS, Václav. *25 let české transformace* s. 37

¹³⁵ Rozhovor se Zdeňkem Vomáčkou vedl Marek Skála 8.4.2017

¹³⁶ Rozhovor se Zdeňkem Vomáčkou vedl Marek Skála 8.4.2017

tak tři miliony, ale to byly ty desátky z těch zakázek. Jediným vodítkem by mohl být výraz peltovina. Miroslav Pelta je bývalý předseda Fotbalové asociace ČR v současné době (červen 2017) ve vazbě kvůli sportovním dotacím. Pelta je mimo jiné i majitelem fotbalového Jablonce a jako takový se stará o jeho financování, zároveň je v Jablonci zastupitelem a vlastní mnoho jabloneckých nemovitostí. Lze se domnívat, že fotbalový klub se svojí neprůhlednou finanční strukturou slouží a sloužil k legalizaci či přerozdělování neoficiálních zisků.

Přítom léta 94-98 vidí Havel již jako léta vytváření pozitivních institucí. Jako příklad uvádí mechanismus, kdy v prvním období podnikatelské subjekty doplatily na dodávání na běžnou fakturu, kdy zboží bylo odebráno, ale nikdy nebylo zapláceno, přichází záhy striktní pravidlo okamžité platby hotovostí. Záhy se vytvářejí ostrůvky pozitivních vztahů. To jsou skupiny podnikatelů, kteří dodržují pravidla nikoli proto, že by je k tomu nutilo právní prostředí, nýbrž proto, že chtějí trvale nebo opakovaně spolupracovat navzájem. Dodržování pravidel se pro ně stává nutností, bez jistoty dlouhodobé spolehlivosti partnera v kvalitě, termínech dodávek a plateb se fakticky nedá podnikat. Významnou posilou budování zdravého sektoru byli zahraniční investoři, zejména pak velké firmy. Takový Volkswagen vychoval postupně celou řadu domácích dodavatelů.¹³⁷ Havlův příklad lze tedy vztahovat jen na velké firmy a jejich dodavatele, jež jsou na nich existenčně závislí a navíc je proti nim přílišná právní síla. Tu měla zahraniční firma nesporně vyšší. Ovšem na úrovni středních a malých podniků negativní situace pravděpodobně přetrvávala. Ve jmenování příkladů lze pokračovat i dále. V devadesátých letech bylo podnikání: *Spíš na švindlu... pašovalo se různě, nebo se nevím, byly černoty hodně jako, takže se vydělávali obrovský peníze... dřív před revolucí lidi všechno švindlovali a takhle se to dělalo se všim, dělal jsi v podniku a neokrádal jsi žádnýho člověka, okrádal jsi stát. A na tom byli postavený devadesátý léta, lidi si prostě pořád brali.*¹³⁸ Zde se jasně potvrzuje Mlčochova slova o path dependency tedy podle této koncepce jsou instituce v každé zemi a v každé době velice silně závisejí na cestě, kterou v minulosti prošly.¹³⁹ Narátorka v tomto případě vyslovila velice zajímavou tezi, s níž jsem ochoten se ztotožnit a totiž, že vzorce chování se nezměnily, ty bylo možné měnit jen velmi pomalu a to většinou až pod tlakem restriktivních opatření, jako zvýšená kontrola finančních úřadů a podobně. K tomu je nutné dodat, že právě bezpečnostní aparát státu v

¹³⁷ HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čecháchs.162-3

¹³⁸ Rozhovor s Erikou. R. vedl Marek Skála 21.4.2017

¹³⁹ MLČOCH, Lubomír. *Úvahy o české ekonomické transformaci* s.71 Mlčoch to přesně definuje takto: Institucionální ekonomie formuluje tuto závislost jako tzv. princip path dependency: instituce v každé zemi a v každé době závisejí na institucionálním rámci, jímž v historii prošly.

transformačním období selhával. Podle Potůčka, který ve své studii využívá empirických dat, vzrostl mezi lety 1989-1993 počet evidovaných trestných činů v ČR trojnásobně. Prudce klesala objasněnost. Převážná většina byly majetkové trestné činy, především krádeže. Ziskový motiv byl však nejdůležitější i u podvodů, kuplířství, nedovolené výroby drog, úplatkářství, vydírání, zneužití pravomoci veřejného činitele a u korupce. Došlo ke koincidenci uvolnění trhu a oslabení represivních složek státní správy.¹⁴⁰ Zajímavý názor na rostoucí kriminalitu ve své naraci přednesl narátor Zdeněk Halina, v roce 1990 pracující jako taxikář: *Každou chvíli někoho zařizli nebo zapíchli, jenom moji tři kolegové přišli o život v té době a já jsem říkal že ne. Protože pan prezident pustil lidi z kriminálu a každé čů*** co byl bez peněz tak zabil taxikáře a ten taxikář měl u sebe tisíc korun...pokud neveksloval.*¹⁴¹ Ve své ani žádné jiné práci zabývající se neformálními institucemi jsem se nsetkal s názorem, že by amnestie po pádu komunistického režimu měla vliv na atmosféru ve společnosti. To se ovšem zdá být mylné, ačkoli nedošlo k propuštění vrahů a násilníků, jak se určitá část politického spektra snaží dodnes tvrdit, ke zvýšení kriminality tímto způsobem dojít mohlo. To by ovšem vyžadovalo jiný empirický výzkum, který by pravděpodobně čelil nesmyslnému tlaku na politizaci. Nelze však vyloučit, že na atmosféru doby měla amnestie určitý vliv. Bylo propuštěno 23 000 osob z výkonu trestu a drtivá většina z nich spáchala trestné činy, nikoli protistátní. Není tedy vyloučeno, že vyšší počet kriminálních rozpuštěných do společnosti měl vliv na tehdejší atmosféru. Obzvláště v případech, kdy se někteří z nich, kteří neměli kam jít, nechávali najímat některými podnikateli na pozici ochranky apod. Dovolím si jen malý statistický exkurz: Z 57 743 odsouzených v roce 1989 zbylo v roce 1990 18 871 odsouzených. Do roku 1996 byl stav odsouzených z roku 1989 překonán a zároveň je tento rok rokem s nejvyšším počtem odsouzených za vraždu a to 203, nikdy v historii České republiky nebylo toto číslo překonáno.¹⁴²

Podvodně nebo až kriminálně klasifikovatelné činy nezůstávaly pouze interní záležitostí České republiky. Narátor R.S. odkrývá praxi dovozu vozidel z Nizozemska: *Tak se začlo že budem jezdit do Holandska pro auta... jelo se do Holandska a tam se vystavila falešná faktura, na burzu, jel jsi tam vybral jsi si auto a tam jsi to neproclil a tím že se neplatilo clo, tak bylo daleko levnější než tady okolo. Tak pro ty auta se jezdilo každý týden a vydělalo se na jednom třeba dvacet tisíc.*

¹⁴⁰ POTŮČEK, Martin. *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti* s. 30

¹⁴¹ Rozhovor se Zdeňkem Halinou vedl Marek Skála 27.5.2017

¹⁴² https://www.czso.cz/documents/10180/20541931/3201814_1402.pdf/cf5f0012-37d1-4f3c-b78d-955e5274fcbb?version=1.1

Na otázku, jak bylo možné neproclít auto, odpověděl: *Tam měli falešný razítka, vystavila se faktura. Napsala se menší cena, místo třeba dvouset tisíc se napsalo dvacet tisíc. Takže jsi proclil dvacet místo těch dvouset a to se na tom vydělalo.*¹⁴³ Narátor tak implicitně popisuje uvažování své doby. Jakákoli možnost vydělat byla chápána na žebříčku hodnot jako základní hodnota a ostatní procesy vstupující do podnikatelského prostředí, jako dobrá pověst podnikatele, byly zatlačeny do pozadí, ba vůbec nezohledňovány. Extrahuji-li ducha doby z této promluvy, tak by se dal shrnout jednoduchou větou: Vydělej co můžeš a účel světí prostředky. Ještě výrazněji tento fakt vystupuje v případě první poválečné generace. Ve věku čtyřiceti až padesáti let neměli tito jedinci příliš času na to zbohatnout. I kvůli tomuto spěchu nikdo nebral ohled na jiné hodnoty na západě běžné. Ovšem ani v případě husákových dětí, tedy na počátku devadesátých let dvacetiletých, nebylo možné očekávat standardní chování. Přeci jen mladý člověk se svou dravostí a odvahou k uklidnění podnikatelského prostředí také nepřispíval. Velmi výstižný je příspěvek vykreslující odlišné vnímání neformálních institucí a vzorce myšlení mezi vyspělými státy Západu a transformujícím se Východem: *Ten největší dovozce cigaret Bastos byl bratr Havla, Ivan Havel. To právě vyprávěl i Pitr, že oni mu chtěli dát děkovnej dopis, to byla nějaká belgická firma. Za to, že je největší odběratel ve střední Evropě a on jim nemohl vysvětlit, že oficiálně sem místo třiceti kamionů přivezl jen jeden.*¹⁴⁴

Odhlédnou-li od svého historického časového vymezení práce, tak neformální instituce se začínají proměňovat zcela přirozeně až s nástupem nové generace mladých podnikatelů, na kterých je však také stále pozorovatelná závislost na předchozí cestě, přeci jen podniky většinou přebírají od otců, kteří je vybudovali právě v devadesátých letech. Nicméně přechod mezi kvazitržním prostředím osmdesátých let, kde platí v práci již zmiňované přísloví "kdo neokrádá stát okrádá rodinu" do let devadesátých, kde se stát ve své podstatě okrádat již nedal, protože se všeho zbavil, bylo okrádání ve zvykové výbavě obyvatelstva, jen na sebe vzalo jiné podoby. Navíc je možné se domnívat, že důvodem rozvolněné morálky podnikatelského sektoru a obecně v celé společnosti byla skutečnost, že převládl neregulovaný a nejvyššími činiteli adorovaný údajně všespásný trh. Onen kvazitrh

¹⁴³ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

¹⁴⁴ Rozhovor s R.S. vedl Marek Skála 4.3.2017

vytvořený v době reálného socialismu byl taktéž neregulovaný, vytvořili si ho pouze lidé, kteří vytvořili určité vazby, a fungoval nezávisle na právu a obecně organizaci státu. Když započala oficiální existence trhu, projevila se path dependency pravděpodobně i zde a původní (ne)pravidla kvazitrhu se přelila do oficiálního trhu, ve kterém se pak vláda práva musela teprve vybudovat evolucionální cestou. Poněkud elegantněji má slova potvrzují Potůček: *Lze říci, že špatně fungující státní socialismus vedl u nás k demoralizaci lidí, kteří v něm žili. Rostla tolerance k menším či větším podvodům, lidé se naučili žít s dvojitou tváří - jednou určenou pro veřejnost a druhou privátní.*¹⁴⁵ Pokřivenou morálku tehdejších podnikavců potvrzuje i Herzog: *Ty firmy to vedly nějaký řetězce menší co měly pět obchodů tak vedly tak že se snažily krátkodobě vydělat a faktury za poslední rok prostě nezaplátily.*¹⁴⁶ Lze tedy obecně soudit, že nezaplacené pohledávky se vzhledem k nespolehlivosti a pomalé funkci soudů nedalo v některých případech vůbec získat zpět. Zkrátka nechtěl-li dlužník zaplatit za dodané zboží, nezaplatil a většinou mu z toho ani neplynul nějaký trest. Ještě křiklavější případ nezaplacení pohledávek zmiňuje Zdenek Vomáčka: *Ten kluk co tam byl měl ode mě slíbený mega. A dopadlo to tak, že jsme to museli snížit z 63 na 59 jsme to snížili a jelikož firma Hochtief neměla práci tak to dala za 49, o deset mega míň. Ale ono to bylo jinak, já jsem pak mluvil s těma klukama co tam dělali, tak oni všechno najmuli soukromníky s bagrama s autama se všim a zplatili jim 30- 40% protože víc jim nedali, protože ty kluci s těma bagrama zkrachovali byli v prdeli, v té době to bylo běžný. Proto taky nic nejelo protože lidi co se dostali k penězům tak už je dál nepustili.*¹⁴⁷ Zde je patrných několik maladaptivních znaků podnikatelské kultury devadesátých let. Zaprvé samotná skutečnost domluveného milionu za účelem zisku zakázky je právně těžko obhajitelná, ovšem korupční jednání nebylo ničím neobvyklým a společenské normy ho chápaly stále ještě v intencích úplatkářství reálného socialismu, kdy bylo možné díky úplatkům a širokým sociálním kontaktům získat například nedostupné zboží. V tomto případě se jen měnil artikl za úplatek získaný. Druhým problémem je nezaplacení pohledávek subdodavatelům. Takovéto firmy i po výše zmíněných akcích stále existovaly, ačkoli ve vyspělé ekonomice by to znamenalo zánik a soudní řízení. Je ovšem nezodpověditelnou otázkou, proč k takovýmto problémům docházelo opakovaně. Zda to byl pocit vlastní nedostatečnosti podvedených živnostníků, či jen nemožnost právně se bránit. Možností v tomto případě existuje více, například byla špatně nastavena smlouva ve prospěch velké firmy. Co je však důležité, narátor tuto skutečnost chápe jako naprosto

¹⁴⁵ POTŮČEK, Martin. *Nejen trh: Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. s. 82

¹⁴⁶ Rozhovor s Pavlem Herzogem vedla Adéla Herzogová 16.4.2017

¹⁴⁷ Rozhovor se Zdenkem Vomáčkou vedl Marek Skála 8.4.2017

běžnou věc, nad kterou se není třeba pozastavovat. Pokud tedy Mlčoch tvrdí, že: *Institucionální paměť vede přitom mnohem hlouběji zpět do historie, než jakou reprezentovalo 40 let institucionálního bloudění reálného socialismu... Každý hospodářský systém musí mít jakési morálně-kulturní zakotvení svých institucí. Institucionální rámec ekonomiky není samonosnou konstrukcí, tržní ekonomika má své morální základy, bez nichž se hospodářský a právní řád mění na chaos a anarchii.*¹⁴⁸ Tak nejenže se lze domnívat, že v padesátých letech by byla transformace hypoteticky jednodušší, ale zároveň, že rozložená morálka v ekonomice (na osobní úrovni oficiálně neexistující) přibližovala tehdejší nově se ustavující systém spíše oné zmiňované anarchii. Nicméně ještě čtvrtstoletí poté vzpomíná Václav Klaus, že jako intelektuální výkon bylo vytvoření dokonalého právního a institucionálního rámce nemožné.¹⁴⁹ To je třeba mít při posuzování transformačního období stále na paměti, chybu nelze hledat jen v politicích a chápat devadesátá léta pouze jako "rozkrádání státu", svůj díl viny nese celá společnost. Ač neúmyslně z neznalosti či jakkoli jinak, doba transformace měla, jako každá jiná éra, své chyby, na kterých participovali všichni členové společenství, někteří více, někteří méně.

Abych ještě zmírnil výše nastíněný jednostranný náhled sledující pouze interakci mezi podnikajícími a deformace systému na praktické úrovni, zmíním i případ narátorky, která na tehdejší dobu nahlíží poněkud odlišnějším prizmatem, ale o to hlubší význam může interpretace jejího životního příběhu mít. *Ovlivnila mě jedna rodina což jsem jim strašně záviděla a chtěla jsem tam jako bydlet a nebejt s těma našima, strašně jsem obdivovala jaký jsou, byla to moje spolužačka, ani ne tu spolužačku... to bylo nezajímavý, ale její rodina. To jsem prostě zbožňovala, protože to byl farář evangelický a já k němu chodila domu a on tam hrozně hezky vyprávěl a doma nám nikdo nevyprávěl nic...*¹⁵⁰ V dalším vyprávění se pak narátorka vyjadřuje k fenoménu konzumerizmu a prezentování sociálního statutu, jež přenáší i na dnešní dobu. Explicitní vyjadřování svého statutu sama spatřuje jako fenomén, který byl přítomen jak před převratem, tak i po něm. Zatímco v předpřevratové nivelizované společnosti tuto touhu odlišovat se například zbožím z Tuzexu do jisté míry chápe, v popřevratovém prostředí již nikoli. Tyto skutečnosti nedávají ani tak prostor k interpretaci, ale k dalším otázkám. Například zda tento odlišný náhled na tentýž fenomén v odlišných dobách souvisí s vyšší hodnotou nehmateriálních hodnot¹⁵¹ doby popřevratové nebo zda se

¹⁴⁸ MLČOCH, Lubomír. *Zastřená vize ekonomické transformace* s.11

¹⁴⁹ KLAUS, Václav. *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů* s.22

¹⁵⁰ Rozhovor s Erikou R. vedl Marek Skála 21.4.2017

¹⁵¹ Míním tím hodnoty duševní, například vzdělanost, sečtělost, pracovitost. Především pracovitost byla v době minulé většinou společností spíše vysmívána, protože se jednoduše pracovat nemuselo a námaha pro podnik

jedná jen o subjektivní narátorčin názor. Dále zdůrazňuje, že celý život žila bez dluhů, pokud na něco neměla dostatek financí tak si to prostě nekoupila a vyjadřuje silné nepochopení pro předvádění svých finančních možností pro okázalost a opulentnost, která je však vykoupena zadlužením se a podobně. Obecně se tedy k vnější formě devadesátých let staví skepticky. Nelze nezmínit slova filosofa Zdeňka Vašíčka, který vystihl začátek devadesátých let: *Všechno je jakoby, quasi, umělé, fiktivní, simulováno. Odtud i jejich vnější formy - paláce, uniformy, společenské odlišování časopisy typu Cosmopolitan, Esquire, mobilní telefony, úřední BMW, konference o budoucnosti světa. Podobnost s domorodcem s tužkou Kooh-noor v nose není náhodná.*¹⁵² Vlastně se s nástupem nového režimu objevují staré známé pojmy jako "okázalá spotřeba" či fenomén podnikatelského baroka na kterém se dá perfektně vysvětlit tendence nových boháčů. Pregnantně se o kořenech podnikatelského baroka vyjádřil architekt Pavel Hron: *Po společenském převratu přijdou často k penězům vrstvy, které předtím patřily spíš ke spodním patřím společenské pyramidy. Nemají vkus, zato chtějí reprezentovat nově nabyté bohatství. Potřebují ho vystavit, proto budují tak nákladné a přehnaně velké domy. Německo tohle zažilo po válce, Česká republika v devadesátých letech. Ve srovnání s tím právě ve Švýcarsku je vlastnická kontinuita nepřerušovaná stovky let a i architektura je tam mnohem uměřenější a skromnější.*¹⁵³ Stejně tak se Erika R. v naraci zmiňuje, že její otec i rodiče jejího manžela byli též evangelíci a o obou (otci a druhém manželovi) se vyjadřuje jako o velice podnikavých lidech. Bylo by zajímavé zaměřit se v jiné práci na vliv náboženské konfese a etiky s ní spjaté. Tím odpovědět na otázku, jakým způsobem ovlivnila budoucí podnikatele protestantská etika, již jim předali svou výchovou rodiče.¹⁵⁴ Je také zajímavé, že v naraci zmiňuje, že po rozvodu s prvním manželem (s nímž manželství netrvalo ani rok) o ni projevil zájem mnoho mužů, kteří měli v práci dobré postavení, a ona je odmítla. Nicméně dále k tomu poznamenává: *Můj manžel současnej, ten prostě neměl nic. Měl prostě mámu, která dělala u JZD. A všichni příbuzný pracovali takhle v těch továrnách, a on dostal od své matky ušetřený peníze, dvacet tisíc a on je prostě sebral nakoupil zboží a začal s ním obchodovat a nějak se mu rozjelo to podnikání. A já viděla že je*

byla považována za zbytečnou. Po převratu se však pracovitost počala vyplácet a tudíž i v žebříčku hodnot jaksi stoupla. Naopak materiální hodnoty optikou narátorky po převratu začali ztrácet na své exkluzivnosti, protože byli dostupnější.

¹⁵² JIRÁNEK, Vladimír a PEČINKA, Bohumil: *To byla léta devadesátá s. 10*

¹⁵³ Top ten podnikatelského baroka. *Reflex* [online]. 2009, , 3 [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: http://www.suburbanizace.cz/clanky_www/Reflex.cz___Top_ten_podnikatelskeho_baroka.pdf

¹⁵⁴ WEBER Max a DITZ. Srov. Bylo by jistě zajímavé potvrdit či vyvrátit teze o protestantské etice a jejím vlivu na chování jednotlivců.

to člověk kterej se stará o to, a to živobytí si zajistí sám...¹⁵⁵ Mlčoch se ptá po morálním a duchovním zakotvení českého postsocialistickém kapitalismu, ale klasická hypotéza Maxe Webera je pro něho těžko přijatelná. Práce jako *Duch demokratického kapitalismu* Michaela Novaka také nejsou pravděpodobné a dochází tedy k závěru, že konceptoři české transformace se příliš spolehli na instituci soukromého vlastnictví jako takovou, v jejím instrumentálním pojetí. Věřili, že ekonomie je jakousi samonosnou konstrukcí, která - právě díky sebezájmu soukromých vlastníků - uvolňuje dynamické síly tržní ekonomiky, a je proto zárukou rychlého zvýšení efektivnosti hospodářství.¹⁵⁶ To se však rozchází s tvrzením ve výše citované naraci. Jak u této narátorky, tak i u většiny předchozích narátorů není institut soukromého vlastnictví tím zásadním motivem pro podnikání a generování zisku. Vomáčková¹⁵⁷ například uváděla radost z výsledků práce, již za socialismu nezažila: *Když sis udělal tu svoji práci v tom podnikání tak jsi věděl, že za tebou něco je, protože to bylo takový, mě to přišlo chaotický v té době. To bylo pro mě důležitý, protože jsme postavili domy, se jako něco budovalo.*¹⁵⁸

Narátora R.S. hnala přirozená touha podnikat a Erika. R. chápala dobu ještě abstraktněji, na soukromé vlastnictví a z něho plynoucí konzumerismus nahlíží vcelku pejorativně. Václav Pavlů svoji motivaci osvětluje takto: *Když jsem po vyučení začal dělat ve fabrice, tak jsem měl nějakou vrchnost nad sebou, byl to parťák, byl to mistr. Pak jsem začal jezdit na montáže tam jsem měl taky vedoucího... A pak šéf měl určitý svoje oblíbence, který přišli na Vánoce s husou a já jsem byl po vyučení mladej kluk a já jsem mu vlastně dělal lacinou pracovní sílu blběčka... Proto jsem toužil být sám sobě svým pánem... no a na bytáku taky, tam mi dělal šéfa Otta Hradilů, kterej nebyl ani vyučenej, ten měl jenom velkou hvězdu. A když přišel do Kolína, to byl moravák, tak dělal dědkovi Maláčkovému helfra, nosil mu tašku. Jenomže pak byl velkej komunista tak z něho udělali vedoucího tepelnýho zařízení.*¹⁵⁹ Tuto promluvu lze chápat dvojitým způsobem. Prvním je zcela přirozená touha člověka mít svůj život ve svých rukách. Tedy individuální touha po seberealizaci, která byla v době reálného socialismu velice omezená, především v případě, pokud chtěl jedinec zůstat v

¹⁵⁵ Rozhovor s Erikou R. vedl Marek Skála 21.4.2017

¹⁵⁶ MLČOCH, Lubomír. Zastřená vize ekonomické transformace s. 89

¹⁵⁷ Mirka Vomáčková narozena 1951 v Kutné Hoře. Komunistický režim její rodině znárodnil činžovní dům v Kutné Hoře. Represe na ni však později nijak nedolehli. Za socialismu vystřídala různá zaměstnání včetně fiktivní práce na bagru (práci ve skutečnosti vykonával manžel a pobírali tak dvojí mzdu). Po revoluci podnikala společně s manželem v pohostinství a maloobchodě. Poté co manžel začal podnikat ve stavebnictví, sama se začala věnovat účetnictví. Finanční problémy plynoucí z krachu IPB dopadly i na ni a s podnikáním přestala. V současné době je v důchodu.

¹⁵⁸ Rozhovor s Mirkou Vomáčkovou vedl Marek Skála 12.3.2017

¹⁵⁹ Rozhovor s Václavem Pavlů vedl Marek Skála 27.5.2017

legální ekonomice. Zadruhé je možné vidět i nespravedlnost komunistického systému. Nemíním tím nyní represe nebo jiné politicky motivované nespravedlnosti. Problém spatřuji v celém systému řízení společnosti, kdy u drtivé většiny jedinců nemohlo docházet k uspokojování vyšších potřeb, jak jsou známy z Maslowovy pyramidy potřeb. Čtvrtá a především pátá kategorie byla špatně uspokojitelná. Obecně z narace Václava Pavlů totiž vyplývá, že ač pracoval velice usilovně, tak jeho nadřízení hleděli především na osobní známosti a na to, kdo *''byl větší kamarád nebo mu na Vánoce přinesl kachnu''*. Nejen v tomto případě tedy nedocházelo k naplnění potřeby uznání. A už vůbec se nedá hovořit o možnosti seberealizace, která byla v rigidně řízeném plánovaném hospodářství skutečně jen výsadou elit a to ještě v ideologických mantinelech. Proto jakmile se naskytla možnost svobodného počínání, okamžitě zanechal svého oboru a začal podnikat s prodejem lázeňských oplatek.

3.4 Privatizace a restituce

Zavádění soukromého vlastnictví, nebo lépe převod ze státu na soukromé osoby, se uskutečnil v několika formách. První fázi došlo k vrácení menších jednotek jejich původním vlastníkům či jejich dědicům. Jednalo se především o restaurace, domy, zemědělskou půdu v hodnotě okolo sta miliard korun. Druhým kanálem, kterým proudil majetek od státu do soukromých rukou, byla malá privatizace. Formou aukcí se malé provozní jednotky prodávaly českým občanům v konečné hodnotě třicet jedna miliard korun. Majetek v hodnotě třístapadesát miliard korun byl převeden ze státu na města a obce. A největší privatizační proces v hodnotě celých devět set miliard korun představovala velká privatizace.¹⁶⁰

Reprivatizace neboli restituce byly podle Ježka: *Postaveny na jednoduché filosofii, že vrátíme majetek v takovém stavu, v jakém je. Někdo ho dostane v lepším, a někdo v horším stavu - proto jsme také restituční zákon oficiálně nazvali zákonem o zmírnění některých následků majetkových křivd.*¹⁶¹

Privatizace tedy nevytvořila optimální strukturu vlastnických práv, poněvadž ambicí transformační privatizace nebylo stát se koncovým bodem změn vlastnických vtaů, šlo o pouhý začátek těchto změn. Úkolem vlády bylo najít první soukromé vlastníky, nikoli vlastníky koncové.¹⁶²

Na druhé straně ale postupný proces odkupování vlastnictví přinášel vzorce chování, které byly stále blíže běžným standardům známým z vyspělých ekonomik. Jakkoli často mluvíme o zavádění moderních metod řízení a správy korporací, v řadě případů v Čechách nejde o to, zdali jsou metody moderní nebo nikoli. Jde o to, že metody jsou především důsledné, a že postupně mizí nárazníková pásma tolerance. Jde o to, že český manažer bez definovaného vlastnictví nad sebou uzavíral určitou koalici uvnitř podniku, koalici, která vedla k vyšší než optimální zaměstnanosti a výkonnosti.¹⁶³

Ze strategického faktu, že na počátku roku 1990 bylo Československo v situaci, kdy proti obrovskému majetku státu stále nepatrný objem úspor obyvatel, mohl být vyvozen jen jediný závěr: Privatizace v Československu se musela dít jako rozdávání majetku zdarma.

¹⁶⁰ HANOUSEK, Jan. *The Two Waves of Voucher Privatization in the Czech Republic: A Model of Learning in Sequential Bidding* s. 4

¹⁶¹ HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách: Rozhovory s Tomášem Ježkem* s.119

¹⁶² KLAUS, Václav. *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů* s.25

¹⁶³ HAVEL, Jiří.: *Budování institucí v Čechách* 163

Toto rozhodnutí slibovalo řešit jak problém rychlosti privatizace, tedy problém délky transformačního období, tak problém změny úlohy státu.¹⁶⁴

Cílem ODS podle jejího programu z roku 1992 bylo dále co nejrychlejší dokončení procesu privatizace. Kupónovou privatizaci vidí jako mohutný impuls pro vznik kapitálových trhů, na to se vážou ještě další cíle, mezi které patří otevření trhu s cennými papíry a zahájení druhé vlny kupónové privatizace. S odstupem času se zdá, že k podnikání bylo v transformačním období nezbytností získat něco v privatizaci. To narátor hned trojnásobně odmítá: *Tu hospodu jsme si pronajali. My jsme provozovali kiosky na fotbale a na tenise. Ani jedna z provozoven narátorovi přímo nepatřila. Podnikal zde v pronájmu.*

Velké transformační kauzy, například největší krach celé éry - IPB¹⁶⁵ se fatálně dotkl i menších podnikatelů. *Firma jela dobře, my jsme se měli dobře, dům jsme si postavili, i dceři tady na zahradě. Potom se dal dohromady s takovými podvodníčky, který ho zlákali stavět pro IPB. Jenže on si nezjistil, že ta IPB začíná jít do krachu a tam jsme zůstali 3,5 milionu. 3,5 milionu nám nezaplatili za práci. Ale my jsme museli odevzdat, protože faktury jsme vydali a oni nám je nezaplatili tak jsme museli zaplatit DPHáčko. Takže tak jsme se dostali do mínusu. Oni by nás ty tři miliony nepoložily, ale položilo nás DPH. My jsme nedostali ani korunu a museli odvést DPH.*¹⁶⁶ Vyjma toho, že je tento případ ukázkou iracionality tehdejší legislativy, která ve své podstatě stála na straně neplatiče, je i důvodem toho, proč je na transformační éru mnohdy nahlíženo negativním prizmatem. Se skutečností nezaplacených faktur se potýkal nejen podnikatel, s jejich nevymahatelností taktéž. V paměti však utkvívají často ony velké problémy. Krachy kempeliček, bank a pojišťoven neměly dopad pouze na jejich klienty, kteří přišli o veškeré úspory. Dopad lze zaregistrovat i na tuzemských podnikatelích, kteří se k zakázkám pro takto velké společnosti dostali až z pozice subdodavatele druhé úrovně. I přesto pro ně (a mnoho jejich zaměstnanců) měly tyto krachy fatální následky, jež v kombinaci s krajně nedokonalou legislativou byly mnohdy následky doživotními.

Existuje ale i pozitivní zkušenost s kuponovou privatizací. Malá privatizace se narátora prý žádným způsobem nedotýkala, ale ve velké kuponové při vlastnictví dvou

¹⁶⁴ HUSÁK, Petr. *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem* S.196

¹⁶⁵ IPB byla třetí největší bankou v ČR. Vliv IPB přesahoval sféru bankovníctví, IPB byla jedním z nejvlivnějších subjektů české ekonomiky. Přímou nebo zprostředkovaně kontrolovala různé finanční společnosti, průmyslové podniky nebo média. Tři největší kauzy IPB byly: samoprivatizace IPB jejím managementem prostřednictvím vkladů jejích střadatelů. Zakrývání finančních problémů a obcházení regulace ČNB. A kauza České pivo týkající se transakcí Nomury s akciovými podíly Plzeňského Prazdroje a Pivovaru Radegast. Více o kauzách IPB v: AMNTESTY INTERNATIONAL.. *Co se stane když se zhasne: Dvě podoby české privatizace* s. 67-94

¹⁶⁶ Rozhovor s Mirkou Vomáčkovou vedl Marek Skála 12.3.2017

knížek dokázal údajně vydělat sedmdesát tisíc korun, především na investicích do Pražské čokoládovny a "nějaké banky".

Stejně tak pro narátora R.S. nepředstavovala malá privatizace žádné téma. Naopak ve velké privatizaci spatřoval příležitost. *Knížku jsem od celý rodiny, která k tomu moc netíhla, tak jsem jim to zaplatil s tím, že to celý napsali na mě a s tím že jsem žil v tom podnikání, tak jsem si myslel, že kam jezdím tak to vydělává. Takže jsem to dal do firem kam jsem vesměs jezdil nakupovat. V následujících částech rozhovoru dále přiznává, že většina z nich, ač se jednalo o velké obchodní společnosti, zkrachovala. Co je však na naraci důležité, nepovažuje velkou privatizaci stereotypně za tunel či vykrádání státu, nýbrž za výsledek snažení a informačního náskoku několika jednotlivců. V tom se odráží odlišné vnímání stejných společenských procesů odlišnými vrstvami společnosti. Jakožto podnikatel spatřoval v koncentraci kuponových knížek dobrý podnikatelský záměr, jenž sám neúspěšně v malé míře prováděl. Většinová společnost však dodnes vnímá kuponovou privatizaci velice pejorativně a jednostranně. Tento většinový náhled však nesdílejí narátoři, kteří ve své většině na kuponové privatizaci vydělali a odprodání podílů do fondů se vyvarovali. Václav Pavlů o svém počínání během kuponové privatizace: *Samozřejmě že jsem chtěl dát někam, a vždycky se mi to vrátilo že už je to prodaný, protože to co bylo lukrativní tak si to rozkradli mezi sebou, takže jsem to dal někam a na dvě knížky jsme dostali asi 47 tisíc. To ještě proti těm, tchán s babičkou teda tchýní, ty to dali Koženému, jistota desetinásobku, tak to jsem věděl že je gangster.*¹⁶⁷*

Narace Boženy Jandlové však odkrývá ještě jiný privatizační potažmo restituční kanál. Podle ní její otec JZD své stroje a hospodářská zvířata oficiálně pouze zapůjčil. Po převratu se měl vyplatit onen vnos zpět. Některá družstva však nebyla schopna majetek vyplácet, protože se rychle ocitla v konkurzu, což byl konkrétně případ Poříčanského družstva. *Družstvo šlo do konkurzu a my dostali jednu škodovku a deset krav.*¹⁶⁸ Nutno dodat, že podle dokumentů, které mi narátorka ukázala, měla nárok na téměř milion korun.

Všichni narátoři se při dotazu na privatizaci rozpovídali o privatizaci kuponové, malé privatizace se ani jeden z devíti narátorů (narátorek) neúčastnil ani zprostředkovaně. Opět to znamená odchylku od hypotézy, se kterou jsem vstupoval do této práce a to, že drobní a menší podnikatelé se účastnili malé privatizace.

¹⁶⁷ Rozhovor s Václavem Pavlů vedl Marek Skála 27.5.2017

¹⁶⁸ Rozhovor s Boženu Jandlovou vedl Marek Skála 22.4.2017

4. Závěr

V práci jsem učinil jedno zjištění a s tím související jedno potvrzení. Zjištění v rovině historiografické a potvrzení v rovině metodologické. Vzhledem k tomu, že v úvodu byly výzkumné otázky formulovány na základě informací získaných z dostupné literatury zabývající se tématem, došlo k tomu, že některé byly zodpovězeny jen částečně a jiné skutečnosti byly naopak objeveny. První otázka se zabývala proměnou společnosti po sametovém převratu a vyrovnávání se jednotlivců s diametrálně odlišným systémem. Hlubší zkoumání však potvrdilo tezi, že dějiny se neudávají ve zlomech, ale je nezbytné na ně nahlížet jako na postupný nepřerušovaně plynoucí proces. To se nejvíce potvrzuje u sledování chování společnosti v ekonomice socialistické v protikladu k nastupující ekonomice liberálně tržní. Původně jsem předpokládal, že nový systém byl pro společnost velkou neznámou. V případě podnikatelů však krystalizuje ta skutečnost, že ačkoli ČSSR měla se SSSR nejvyšší podíl zestátněného majetku, tak tržní prostředí pro ně nepředstavovalo nic nového, nebo lépe cosi, čemu by se museli teprve učit. Nedostatková ekonomika a omezený konzumerismus tzv. reálného socialismu dávaly velký prostor k podnikatelské realizaci jednotlivce. Lidé si tedy přenášeli z jednoho systému do druhého schopnost podnikat, ale zároveň s sebou nesli i mnoho negativních aspektů vyvinuvších se v socialistickém kvazitruhu. S tím souvisí i otázka po proměně vzorů chování a hodnotovém systému v nově nastupujícím režimu. Tyto aspekty lidské osobnosti byly přeneseny z prostředí socialismu do kapitalismu stejně jako schopnost podnikat. A právě v tom spatřuji kořeny špatného podnikatelského prostředí panujícího v devadesátých letech. Mnohokrát zmiňované "kdo neokrádá stát okrádá rodinu" z osobnostního vybavení populace nezmizelo náhle na Silvestra roku 89, ale zůstávalo stále hluboko v myslích produktivní populace. S nástupem nového režimu tedy nastal proces učení se západním hodnotám, které bývaly a dodnes jsou dávány za příklad nejen podnikatelům.

Dále došlo k objasnění několika skutečností, které se dostávají do rozporu se statistikami vyskytujícími se v odborné literatuře. Tento rozpor je například znatelný při komparaci odborné literatury a narací. Zatímco podle odborné literatury stavící své závěry na empirických datech, v tomto případě na statistice, většinová populace v prvních letech transformace zchudla. Podle narací lze soudit, že zchudla pouze oficiálně. To je pozorovatelné nejen u podnikatelů, kteří měli přirozeně vyšší výdělky než zbytek společnosti, ale i zaměstnanci pobírající dvojí plat, jeden oficiální a druhý "bokem".

Zároveň se díky této práci dále jen potvrzuje užitečnost orální historie ve výzkumu soudobých dějin. Díky orálněhistorickým pramenům je možné nahlížet na dobu transformace odlišným prizmatem. Je též možné konfrontovat starší empirické výzkumy a získávat tak komplexnější přehled o této nedávné a na současnou společnost stále doléhající době. Další výzkum je možné vést dvěma směry. Je možné prohloubit poznání jednoho z mnou sledovaných témat, nebo pokračovat v nastavených parametrech výzkumu, rozšířit počet narátorů a u již zpovídaných se pokusit o kompletaci rozhovorů na bázi životního příběhu. Prohloubit tím tak mikrohistorickou znalost dějin transformace a vystavět tuto práci jako odrazový můstek pro dílčí výzkumy jednotlivých témat.

5. Seznam zdrojů

5.1 Literatura

BEREND, T. Iván. *From the Soviet bloc to the European Union: the economic and social transformation of Central and Eastern Europe since 1973*. 1st pub. Cambridge: Cambridge University Press, 2009. xv, 299 s. ISBN 978-0-521-72950-5.

BEROUNSKÝ, Jiří. *Patnáct let České republiky*. Vyd. 1. Praha: Radioservis, 2013. 391 s. ISBN 978-80-87530-21-4.

DILLON, Patricia a WYKOFF, Frank C. *Creating capitalism: transitions and growth in post-Soviet Europe*. Cheltenham: Edward Elgar, ©2002. xiv, 328 s. ISBN 1-84064-733-7.

HAVEL, Jiří. *Chování subjektů v transformaci*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1997. 76 s. Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky; 7/1997. ISBN 80-238-1690-X.

HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.

HOLMAN, Robert. *Transformace české ekonomiky: v komparaci s dalšími zeměmi střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2000. 106 s. Ekonomika, právo, politika. ISBN 80-902795-6-2.

HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.

JONÁŠ, Jiří a Aleš BULÍŘ. *Ekonomie reformy: vybrané stati o teoretických a praktických otázkách přechodu k tržní ekonomice*

JIRÁNEK, Vladimír. *To byla léta devadesátá: malý společenský příběh*. Brno: Barrister, 2000. ISBN 80-859-4759-5.

JUDT, Tony. *Poválečná Evropa: Dějiny od roku 1945*. Praha: Slovart, 2008. ISBN 978-80-7391-025-9.

KALINOVÁ, Lenka. *Konec nadějí a nová očekávání: k dějinám české společnosti 1969-1993*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2012. 396 s. Historie. ISBN 978-80-200-2043-7.

KLAUS, Václav. *Ekonomická teorie a realita transformačních procesů*. Praha: Management Press, 1995. ISBN 80-859-4305-0.

KLAUS, Václav, Karel DYBA, Jana FÜRSTOVÁ, Ladislav MINČIČ, Dušan TRÍSKA, Jiří WEIGL a Karel ZEMAN. *25 let české transformace*. Praha: Institut Václava Klause, 2016. Publikace (Institut Václava Klause). ISBN 978-80-7542-021-3.

KOVÁCS, János Mátyás, ed. a ZENTAI, Violetta, ed. *Capitalism from outside? economic cultures in Eastern Europe after 1989*. Budapest: Central European University Press, 2012. vii, 351 s. ISBN 978-615-5211-33-1.

KODYMOVÁ, Radoslava. *Analýza rozvoje sektoru služeb v transformačním období*. Praha: Ústřední ústav národohospodářského výzkumu, 1991. 70 s. Studijně rozborové a informační materiály

KOSTA, Jiří Jindřich. *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů*. 1. vyd. Ostrava: Vysoká škola báňská - Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2005. 217 s. ISBN 80-248-0928-1

KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě* Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2010. 444 s. ISBN 978-80-87284-12-4

MACHONIN, Pavel. *Česká společnost a sociologické poznání: (problémy společenské transformace a modernizace od poloviny šedesátých let 20. století do současnosti)*. Vyd. 1. Praha: ISV, 2005. 286 s. Sociologie. ISBN 80-86642-39-9.

MAREK, Pavel. *České živnostnictvo 1945-1960: Likvidace živnostníků, řemeslníků a obchodníků v českých zemích s. 199*

PLÍVA, Stanislav. *Privatizace majetku státu*. Praha: Prospektrum, 1991. ISBN 80-85431-18-1

PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2004-2009. 2 sv. ISBN 80-7239-147-X.

SHELLE, Karel. *Dějiny ústavního práva*. Vyd. 1. Praha: Linde, 2014. 447 s. ISBN 978-80-7201-937

SPĚVÁČEK, Vojtěch a kol. *Transformace české ekonomiky: Politické, ekonomické a sociální aspekty*. 1. vyd. Praha: Linde, 2002. ISBN 80-86131-32-7

ŠVEJNAR, Jan a kol. *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1997. 359 s. ISBN 80-200-0568-4.

ŠVEJNAR, Jan. *Kam kráčíš, Česko?: rozhovor s Karlem Hvižd'alou*. Vyd. 1. Praha: Rybka, 2008. 109 s., [2] s. obr. příl. ISBN 978-80-87067-71-0.

VANĚK, Miroslav a Pavel MŮCKE. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Fakulta humanitních studií UK v Praze, 2011. ISBN 978-807-2851-454.

VODIČKA, Arnošt et al. *Soukromé podnikání: zákony, komentáře, příklady. Díl 4, Mimosoudní rehabilitace, Malá privatizace, Velká privatizace--*. 1. vyd. Praha: Jurisservis, 1991. 565 s. ISBN 80-900079-6-1.

ZELENÝ, Milan. *Československo očima exilového ekonoma: [seriál článků vydávaných r. 1990 v Lidové demokracii]*. 1. vyd. Praha: Alternativy, 1990. 74 s. Alternativy

ZIELENIEC, Josef a kol. *Československo na rozcestí: zpráva o stavu národního hospodářství a možnostech jeho nápravy*. Praha: Lidové noviny, 1990. 31 s. Archy; sv. 1. ISBN 80-7106-002-X.

ŽÍDEK, Libor. *Transformace české ekonomiky: 1989-2004*. Vyd. 1. V Praze: C.H. Beck, 2006. ix, 304 s. Beckova edice ekonomie. ISBN 80-7179-922-X.

5.2 Články

Acta Oeconomica Pragensia, 2005, roč. 13, č. 3 České (československé) transformační kontinuity 20. století Problémy struktury ekonomiky, technicko-technologické vyspělosti a podnikatelsko-manažerských elit Eduard Kubů

HANOUŠEK, Jan. The Two Waves of Voucher Privatization in the Czech Republic: A model of Learning in Sequential Bidding. *CERGE-EI* [online]. 1995, (82), 32 [cit. 2017-05-20]. Dostupné z: <https://www.cerge.cuni.cz/pdf/wp/Wp84.pdf>

HAVEL, Jiří.: Budování institucí v Čechách, In: Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a v Evropské unii, Praha, Matfyz Press 2002.,

Illner, Michal. 1996. „Post - Communist Transformation Revisited.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 4 (2): 157-171. ISSN 1210-3861

5.3 Prameny

Český statistický úřad [online]. [cit. 2017-06-26]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/2-inflace_1994

Ekonomický ústav ČSAV. Kolektiv autorů. *Československo na rozcestí Malá privatizace: informativní tisk: Zákon o převodech vlastnictví státu k některým věcem na jiné právnické nebo fyzické osoby: [úplné kometované znění zákona ze dne 25. 10. 1990]*. Ostrava: Montanex, 1990. 15 s. ISBN 80-85300-13-3.

Top ten podnikatelského baroka. *Reflex* [online]. 2009, , 3 [cit. 2017-04-08]. Dostupné z: http://www.suburbanizace.cz/clanky_www/Reflex.cz___Top_ten_podnikatelskeho_baroka.pdf

Vysílá studio Jezerka; Hospodářský zápisník, HZ-1987-11-11; ČST
<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/ve-stopach-doby/1988/414-zacal-platit-zakon-o-statnim-podniku/>

Významný krok v životě podniku. *Rudé právo*. 1988, 91(153), 1.
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1988/7/1/2.png>

Přílohy

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Mirka Vomáčková

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 12.3.2017

Místo konání: Český Brod, v domě narátorky.

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru:

Stručná charakteristika rozhovoru

Narátorka podnikala nejprve se svým manželem v oblasti pohostinství a maloobchodu. Později podnikala jakožto účetní a zároveň vedla daňové poradenství. S narátorkou se znám, díky tomu jsem ji mohl kontaktovat osobně a přímo ji vysvětlit mé záměry. S nahráváním po kratším přesvědčování souhlasila. Ačkoli se známe, byla z této skutečnosti rozrušena. Rozhovor byl realizován v obývacím pokoji jejího domu, manžel byl v práci. Rozhovoru nebyl přítomen nikdo jiný.

Před nahráváním jsme spolu krátce hovořili, působila celou dobu velice uvolněně. Jakmile však spatřila nahrávací zařízení, viditelně se rozrušila. Po zapnutí nahrávání svůj projev enormně stylizovala. Po minutě projevu se zasekla a požádala mě o vypnutí nahrávání. Vyhověl jsem. Tato situace se opakovala ještě dvakrát. Její nejistota se během třetího nahrávání pomalu rozpouštěla. Nechávala se vést tématickými otázkami tazatele. Nicméně stále se snažila svůj projev velice stylizovat a životní příběh byl celkem povrchní. Na závěr

rozhovoru položil tazatel několik doplňujících otázek týkajících se především éry devadesátých let. V současné době je narátorka v důchodu.

Po ukončení rozhovoru jsme se dohodli na odlišném provedení rozhovoru. Vzpomínání narátorce dělalo velké problémy. Následující rozhovory jsem volil v několika kratších sezeních zaměřených vždy jen na jedno téma a to chronologicky vyprávěných.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Zdeněk Vomáčka

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 19.12.2016

Místo konání: Český Brod - v domě narátora, v pokoji pro hosty.

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru: 01:04:50

Stručná charakteristika rozhovoru:

Zdeňka Vomáčku znám osobně po mnoho let, kdy jsem s ním pracoval na stavbách. Oslovení ohledně rozhovoru ihned akceptoval, avšak vzhledem k jeho pracovní vytíženosti byl rozhovor dvakrát odsunut. Setkání začalo v obývacím pokoji, kde se narátorova žena zvědavě vyptávala na obsah rozhovoru. K realizaci rozhovoru došlo v pokoji pro hosty. Do rozhovoru nikdo nezasahoval. Jediná proluka, při níž však nedošlo k přerušení nahrávání, bylo otevírání okna a tlumení topení, poněvadž bylo v místnosti velké teplo. Rozhovor začal hovorem o narátorově současném zaměstnání, poté se přistoupilo k nahrávání. Narátor i přes počáteční nervozitu po zapojení nahrávacího zařízení mluvil plynule, přičemž zásahy a otázky tazatele nebyly téměř potřeba.

Narátor postupoval přísně chronologicky, kdy od úvodní otázky na jeho dětství vyprávěl životní příběh od základní školy až po dobu současnou, kdy jsem s ním na jeho zakázkách pracoval již já. Věnoval se v drtivé většině svému pracovnímu životu. Vyprávění o pracovních záležitostech měl velice dobře strukturované, je možné, že nad tím od prvotní domluvy přemýšlel. Na rodinu bylo nutné se průběžně doptat. V rozhovoru se občas překrývají relace (máma, manželka, bába představují například jednu osobu). Politika je zmiňována pouze v případě, že se nějakým způsobem dotýkala jeho práce. Životní události chápe tak, jak přišly, neměl problém hovořit ani o exekucích či úplatcích. Žádná část života mu nepůsobila nijak zvlášť na jeho emoce. Často používal vulgární výrazy. Rozhovor trval 65 minut. Návštěva trvala zhruba tři hodiny, kdy jsme po nahrávaném rozhovoru ještě hovořili v obývacím pokoji o nových zakázkách narátora.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Zdeněk Vomáčka

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 8.4.2017

Místo konání: Český Brod - v domě narátora, v pokoji pro hosty.

Forma rozhovoru: Interview

Délka rozhovoru: 39:07

Stručná charakteristika rozhovoru:

S narátorem jsme měli rozhovor již delší dobu domluvený, takže když se naskytla příležitost, ochotně souhlasil. Tématem rozhovoru byla obecně devadesátá léta a narátorovy podnikatelské aktivity. Konkrétně jsem se nejprve ptal na jeho působení jakožto sponzora a "šíbra" fotbalového klubu. Poté i na další témata interpretována v empirické části práce.

Rozhovor je důležitý v tom směru, že se narátor více otevřel a více komentoval i nelegální činnosti prováděné v devadesátých letech. V tomto směru se dotýkal osob jako zesnulý podnikatel František Mrázek, Miroslav Pelta, Erik Foltýn a jejich aktivity kolem fotbalového zákulisí a stavebního průmyslu. Narátor objasňoval, jakým způsobem fungovaly v devadesátých letech banky. Jak se obcházelo placení daní a nebo jak se krátila daň ze mzdy u zaměstnanců. Dále otevřeně hovoří o korupci tehdejších politických činnovníků na lokální úrovni, nebo o neetickém chování velkých firem vůči menším a také vůči drobným živnostníkům.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Radek. S.

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 4.3.2017

Místo konání: Narátorova kancelář, Praha

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru: 45:09

Stručná charakteristika rozhovoru:

S narátorem jsme se sešli o víkendu v jeho velkoobchodě. Kontaktován byl osobně poněvadž je ze stejného oboru podnikání jako já. Do rozhovoru nikdo nezasahoval ani mu nebyl přítomen. Jednou bylo nahrávání přerušeno, a to když si pro zboží přijel jeho známý. (ačkoli bylo v tu dobu zavřeno) To ovšem neubralo na narátorově soustředění a vyprávění navázal přesně v tom místě kde bylo přerušeno.

Narátor trval na anonymizaci a zároveň na nepřístupnosti jeho rozhovoru pro další zpracování jiným badatelem. K náhledu je zpřístupněn pouze badatelům FHS UK. S narátorem jsme z přátelského hovoru plynule přešli k nahrávání, kdy vyličil svůj život od narození až po život v prvním desetiletí nového milénia. Mimopodnikatelská část rozhovoru se soustředila na dvě témata, vztah s matkou a vojenská služba. Zatímco vojenská služba je chápána i s určitými pozitivy (vyjma samotné podstaty služby, jež je dle narátora nesmyslná). Vztah s matkou je neuralgickým bodem narátorova života. Dle jeho výpovědi ho právě nejvíce v jeho životě determinovalo dětství i mládí, které se neslo ve znamení kontinuální ignorace ze strany vlastní matky. V situaci kdy neznal svého otce byl odkázán na výchovu příbuzných. Následoval popis průběhu povinné vojenské služby, kdy ještě jakožto voják podepsal několik vět. Během počátků podnikatelského snažení, které začalo ihned po revoluci získal mnoho kontaktů, například i s Tomášem Pitrem. Uchytil se v obchodě s alkoholem a cigaretami s nimiž obchoduje do dnes.

Po realizaci rozhovoru jsme vypili několik piv a přislíbil další rozhovor s tím, že si jistě časem vzpomene na více věcí.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Božena Jandlová

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 22.4.2017

Místo konání: Semice

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru: 53:51

Stručná charakteristika rozhovoru

S narátorkou jsme se sešli na jejím statku, kde v současné době žije sama po smrti svého muže. Ještě před započítím nahrávání mi ukazovala různé materiály spjaté se znárodněním a také s restitucemi, především soupisy vneseného majetku a v druhém případě soupis majetku určený k restituci. Rozhovor se konal v kuchyni, kdy narátorka střídavě odbíhala k lince, vliv na nahrávání to však nemělo. Mluvila o své rodině - o otci, který byl soukromý zemědělec a v padesátých letech byl nucen vnést svůj statek do družstva. Jako jediná z jeho potomků byla vpuštěna na střední školu. Po dobu komunistického režimu pracovala v JZD. Po převratu se vdala a se svým manželem obhospodařovala jemu v restitucích vrácené polnosti. Po jeho smrti začala provozovat stánek se zeleninou. V druhé polovině rozhovoru začala odbíhat od tématu většinou do doby současné. Především k problematice dotací v zemědělství.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Erika R.

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 21.4.2017

Místo konání: Dům narátorky, obývací pokoj

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru: 1:18:02

Stručná charakteristika rozhovoru:

Narátorku jsem kontaktoval osobně na doporučení jejích rodičů. Setkání proběhlo v příjemné atmosféře obývacího pokoje. Během rozhovoru jsme nebyli rušeni i přesto, že narátorka dopředu varovala, že její nejmladší syn bude odcházet na fotbalový trénink. Ještě

před rozhovorem mě nechala v mikrovlnce nahřát hřejivý polštář na páteř. Poté jsme započali rozhovor.

Jedná se o jediného narátora projektu, který přímo nepodnikal, ale byla přítomna podnikatelskému snažení hned na několika frontách. Její matka, otec i manžel na počátku devadesátých let podnikat začali a ona se na chodu jejich snažení podílela. Její výpověď se tedy dá chápat jako výpověď insidera a svým způsobem se jedná o kontrolní výpověď.

V rozhovoru postupovala chronologicky, s občasnými odbočkami v případě, že se více zamyslela nad určitým bodem vyprávění. Během mládí se třikrát stěhovala, tudíž navštěvovala tři různé základní školy. Dále měla problematický vztah s matkou, zatímco otec je dodnes zakódován jako "hodný, co si vždycky dokázal poradit". Po ukončení gymnázia se hlásila na právnickou fakultu, kam nebyla z politických důvodů přijata. K tomu, aby mohla odejít od své matky využila vztahu s maladaptivním jedincem, oženila se s ním a počala prvního potomka. Ani ne rok trvající manželství skončilo v roce 1990 rozvodem. Poté se účastnila podnikatelských aktivit svého otce a matky. Později od roku 1994 i svého současného manžela. Její výpověď je velice cenná pro její názory a postřehy z doby devadesátých let. V současné době pracuje na inspektorátu dopravní policie.

Po ukončení rozhovoru jsme ještě hovořili na témata současné politiky, společnosti a náboženství. A poté si domluvili druhý rozhovor.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Václav Pavlů

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 27.5.2017

Místo konání: Kolín, prostor bývalého velkoobchodu narátora

Forma rozhovoru: Životopisné vyprávění

Délka rozhovoru: 1:20:20

Stručná charakteristika rozhovoru:

Rozhovor jsme měli domluvený již několik měsíců, ale protože narátor ukončoval své podnikání, dostali jsme se k němu až poslední květnový týden. Uskutečnil se odpoledne v jeho bývalém kolínském obchodě. S narátorem se známe, často spolu při pracovních návštěvách hovoříme o současném dění.

Rozhovor probíhal bez problémů, jen s jedním přerušením, když narátorovi volal dodavatel. Prakticky nebylo nutné klást otázky a rozhovor se změnil spíše v rozpravu. Pan Pavlů se ve své naraci často věnoval technickým detailům jeho práce a obecně pracovnímu procesu a to nejen podnikatelskému. Naopak často se dostával k tématům, jako sebevzdělání, budování vlastního domu. V naraci zmiňuje pouze své rodiče, především otce, který ho již jako mladého naučil technickým dovednostem. O potomcích se nezmiňuje vůbec. Chronologickou osu jeho narace tvoří pracovní činnost. Druhá polovina rozhovoru se točí především kolem detailů různých technických řešení. V průběhu rozhovoru mi ukazoval telegraf a vysvětloval jeho princip. Po ukončení nahrávání jsme ještě cca 1 hodinu hovořili na různá témata.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Zdeněk Halina

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 20.5.2017

Místo konání: Úvaly, hostinec Slovany

Forma rozhovoru: Interview

Délka rozhovoru: 14:27

Stručná charakteristika rozhovoru:

S narátorem jsme domluveni na rozhovoru již delší dobu. Nikdy se nám však nepodařilo naleznout časové okno. Od rána vařil a ve tři hodiny ze svého hostince odcházel domů spát. K rozhovoru jsem narátora přesvědčil při ranní návštěvě během vaření.

Záznam je špatně srozumitelný. Hlukový smog představovalo rádio a kuchyňské spotřebiče. Narátor navíc nebyl v dobrém stavu (přestal pít). To se projevilo na kvalitě rozhovoru. Za normálních okolností bych rozhovor nezařazoval. Ale několik informací z narace je pro práci přínosných a z toho důvodu začleňuji i takto krátký rozhovor. Narátor totiž působil jako taxikář a poté vedoucí nevěstince.

S narátorem jsme domluveni na případné další spolupráci, až odejde do důchodu.

Protokol o rozhovoru

Projekt: Počátky drobného podnikání a privatizace v době ekonomické transformace

Narátor: Jiří Šťastný

Tazatel: Marek Skála

Datum konání rozhovoru: 28.6.2017

Místo konání: Galerie Jiřího Šťastného, Míšenská, Praha 1

Forma rozhovoru: Životopisný

Délka rozhovoru: 46:22

Stručná charakteristika rozhovoru:

S Jiřím Šťastným se znám díky společným návštěvám kulečnickového baru, kde se z nás stali přátelé. Rozhovor se uskutečnil v příjemném prostředí narátorovy galerie v Míšenské ulici naproti Lokálu Kuželka. Před započítáním nahrávání jsme probírali dokument Víta Olmera, ve kterém narátor účinkoval. Tato debata se přenesla i do začátku nahrávání, před nímž narátor přinesl pivo. Nahrávání bylo dvakrát přerušeno, poprvé kvůli zákazníkům asi cca na 15 vteřin a podruhé kvůli telefonátu na 2 minuty. Na závěr rozhovoru přišla do

galerie společná známá a přinesla pivo. Na samotnou naraci měla tato přerušení vliv minimální.

Narátor velice jasně a téměř bez stimulačních otázek podrobně shrnul svůj život, na který měl zásadní vliv jeho otec. Nutil ho do sportu a ve své podstatě až do narátorova odchodu na vojnu se odehrával jeho život v otcově režii. Otcově výchově však přikládá i určité pozitivní vlivy, například vybudování řádu v životě. Stejně pozitivně vidí i sportovní činnost, které se dodnes věnuje, především tenisu. Dobu sametové revoluce trávil ve vojenské službě. V roce 1990 odešel z rodného Havlíčkova Brodu, učil se angličtinu do Prahy. Zde se nechal zaměstnat v galerii u ukrajinských a ruských malířů a počal s vlastní tvorbou. Vystavoval na mnoha místech v západní Evropě a od roku 2004 má vlastní galerii.

Vzhledem k celistvosti narace a lehkosti vyprávění narátora jsem nekladl další otázky, které by jen rozmělnili zaprvé narátorovu koncentraci a zadruhé příjemný dojem z životního příběhu. Nicméně narátor je ochoten účastnit se dalšího OH výzkumu, především uměleckého směru.